

V. Bogrea:

ORIGINALITATEA POESIEI ROMANE.

Literatura latină sau, mai exact, literatura *romană*¹ a fost prea adeseori studiată ca un „lucru în sine”, — oarecum metafisic: victimă a aceluiași spirit de ra-

1. „Römische (nu: lateinische) Literatur“ este expresia curentă la Germani pentru literatura Romei, dar ea nu înseamnă totdeauna accentuarea asupra caracterului național, specific *roman*, al acestei literaturi: „Eine römische Literatur im strengsten Sinne des Wortes gibt es nicht und hat es nie gegeben..., sondern lediglich eine lateinische. Ihre Form und ihr Inhalt sind in weitaus den meisten Fällen griechisch; nur der sprachliche Stoff ist das Lateinische“ (H. Joachim, *Gesch. d. röm. Literatur*², Leipzig 1911, p. 5.). La celelalte popoare, inclusiv romanicii, „literatura romană“ se zice foarte rar: P. Thomas, *La littérature romaine* (Bruxelles 1892); E. S. Sikes, *Roman Poetry* (London [1923]) sau Fowler, *History of Roman Literature* (New-York 1923), față cu *Latin Literature* al lui Mackail, etc., — termenul obișnuit fiind: *latin*. Dacă am preferat să ne abatem, totuși, dela această normă, am făcut-o înadins, ca să apăsăm asupra ideii de *originalitate* a literaturii *romane*: epitetul e, fără îndoială, mai suggestiv. Că, în legătură cu idea de ‘scris’, ‘literar’, *latin* (*sermo Latinus*), și nu *roman* (*lingua Romana*), ‘graiul popular’, e mai indicat (cf. P. Volcker, *Bedeutungsentwicklung d. Wortes ‘Romanus’* în „Zeitschrift f. rom. Philol.“, X, p. 485 sqq., cum și, ulterior: H. J. Muller, *On the use of the expression Lingua Romana from the first to the ninth Century*, *ibid.*, LXIII [1923], p. 9 sqq.), e tot atât de indiferent, pe cât de adevărat: esențialul e, că nu *limba*, în care e scrisă o literatură, ci *spiritul*, caracterul ei național, importă — și, din acest punct de vedere, *latin*, deși plecat din *Latium*, s’a decolorat și diluat atâta, prin generalizare, până la înțelesul medieval de *limbă* per excellentiam (v. Nyrop, *Das Leben d. Wörter*, p. 109), încât nu mai evocă aproape nimic *specific* din sufletul Romei antice: ceeace nu e cazul cu *roman*! Pentru mai multe informații în această privință, v. între altele (pe lângă celebrul articol-program al lui G. Paris, din primul n-r al revistei „Romania”, retipărit în ale sale *Mélanges linguistiques*, I): V. Crescini, *Romana Lingua*, în „Miscellanea di studi in onore di A. Hortis”, Trieste 1910, I, p. 441 sqq., și *România*, în „Conferenze e prolusioni”, II, no. 23 (din „Rivista d’Italia“

pe Decembrie 1908); A. Counson, *Romania*, în „Musée Belge” XV (1911); K. Dieterich, *Römer-Romäer-Romanen*, în „Neue Jahrb.” pe 1907, p. 482 sqq.; M. G. Bartoli, *România e Pρωμαία*, în „Scritti vari... in onore di Rodolfo Renier”, Torino 1912, p. 981 sqq. — P. Monceaux, *Les origines et l’histoire du mot Romania* (extras din „Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France”, pe 1920); Elise Richter, *Was ist Vulgärlatein?* (în „Prinzipienfragen d. rom. Sprachwissenschaft”, — dedicate lui W. Meyer-Lübke — II, p. 57 sqq.); Marx, *Die Beziehungen des Altlatein zum Spätlatein*, în „Neue Jahrb.” pe 1909, p. 434 sqq. (pentru existența unei lat. vulgare, adecă vorbite de popor, alături de limba scrisă, din cele mai vechi timpuri, v. K. Meister, *Alles Vulgärlatein*, în „Indogerm. Forschungen” pe 1909, — vol. de omagiu pentru K. Brugmann —, p. 69 sqq.); — Fr. Pfister, *Vulgärlatein und Vulgärgriechisch*, în „Rhein. Mus. f. Klass. Philologie”, n. s. LXVII (1912), p. 195 sqq.; J. Marouzeau, *Notes sur la formation [resp. fixation] du latin classique*, în „Mémoires de la Soc. de Linguistique de Paris”, XVII, 266; XVIII, 146. XX, 77; XX (1922), 174 și 263 (ultimul, în special, tratând despre „une antinomie: „archaïque” et „vulgaire”; cf. idem, în „Bulletin de la Soc.”, etc., 1922, p. 28 sqq.: *Un trait du parler rustique: l’atténuation; ibid.*, 1924, p. VII: „Un trait du langage paysan: la tendance à exprimer la pensée par approximation, par détours et par formules” și, mai ales, în „Mélanges Vendryès”, Paris 1926, p. 251 sqq.: *Le latin, langue de paysans*); — ca să ne mărginim la o parte din bibliografia mai nouă (cf., de altfel, și referatul lui Karl R. v. Etmayer, *Vulgärlatein*, în W. Streitberg, *Die Erforschung der indogermanischen Sprachen*, I, Strassburg 1916, p. 231 sqq., adăugând studiile lui Compennass... din „Glotta” și Bährens din „Philologus”, cum și, mai recent: K. Vossler, *Neue Denkformen im Vulgärlatein*, în „Hauptfragen der Romanistik” — omagiu lui Ph. Aug. Becker, — Heidelberg 1922). Adde: Varro, fr. 41 Wilm.: *latinitas est incorrupte loquendi observatio secundum Romanam linguam, fără ‘vestigia ruris’.*

ționalism neistoric, care, în domeniul lingvistice, privește limba ca o simplă garderobă a cugetării, iar noțiunea, ca o fantasmă abstractă, pentru înțelegerea căreia lumea lucrurilor n'are de ce să fie întrebată.

Remediul a venit, firește, dela istorici. Cel dintăiu, care a înțeles și tratat literatura romană ca o parte integrantă a vieții romane, a fost Mommsen.¹ Și e meritul altui istoric german, Eduard Meyer, că a înțeles deplin, el cel dintăiu, că nu numai civilizația romană nu se poate cu nici un chip despărți de cea greacă, dar amândouă la un loc nu pot fi separate de civilizația orientală (egipteană, asiatică, babilonică, iranică): trei unități, formând laolaltă o individualitate umană, adecă un tot organic și indivisibil.²

Dar, dacă principiul e atât de adevărat și fecund, aplicarea lui n'a fost, din nenorocire, totdeauna prea fericită. Căci a studia, d. ex., literatura romană din acest punct de vedere nu înseamnă a o reduce, pur și simplu, la cea grecească, negându-i, direct sau indirect, orice individualitate. Și, din nefericire, aceasta s'a făcut adesea.

S'a făcut — și lucrul e interesant de remarcat — mai ales din partea Germanilor.

Profesorul E. Norden, un spirit cu totul ponderat, de altfel, definește istoria literaturii romane: „Die Geschichte von der Aus- und Umbildung der aus der griechischen Literatur herübergenommenen γένη“.³

1. *Römische Geschichte, passim* (deși foarte subiectiv; v. mai jos!) Cf. O. Crusius, *Wie studiert man Klassische Philologie?* (München 1911, p. 12): „Es ist kein Zufall, dass die lebendigste römische Literaturgeschichte von einem Historiker geschrieben ist, von Theodor Mommsen“.

2. *Geschichte des Altertums*², I, 1, p. 196 sqq.; *Der Gang der alten Geschichte: Hellas und Rom. și Die Bedeutung der Erschliessung des alten Orients für die gesch. Methode*, in „Kleine Schriften“, pp 68 sqq., 233 sqq. — „Unhistorische Auffassung und Isolierung Homers“ îi impută Ed. M. (*Gesch. d. Altert.* II, p. 93) lui Erwin Rohde însuși, care se apără violent („Kleine Schriften“, II, p 245). Dealtfel, Rohde e dintre aceia cari au recunoscut necesitatea concepției istorice a antichității și au evoluat spre dânsa: „Ich lebe an mir selbst, und eben gerade an meinen Collegien die allmähliche Umarbeitung der ästhetischen und absoluten Schätzung des Altertums in die historische und relative durch...“ cf. W. Kroll, *Gesch. d. Klass. Philologie*, Leipzig 1909, p. 146 sq.). — V. și Strzygowski, *Orient oder Rom?* (Leipzig 1901).

3. Gercke-Norden, *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, I, 324. — Tot ce precede influența grecească la Roma e, pentru Norden, preistorie (Vorgeschichte), nu istorie, a literaturii romane! (p. 317); cf. mai jos! — Că această concepție ultraradicală asupra autonomiei literaturii romane nu exprimă, totuși, judecata definitivă a lui Norden, o dovedește, între altele, următorul pasagiu din recenta sa operă *Ennius und Vergilius* (Leipzig-Berlin 1915) p. III.: „Roms Literatur ist bei aller Abhängigkeit von der hellenischen doch nur dadurch eine Literatur der

Welt geworden, dass sie in dem nationalem Boden feste Wurzeln schlug“ — Mai departe, însă, în cursul acleiași opere, revenind asupra acestui motiv, autorul scrie: „Die Römer werden nicht εὐρητικοί wie andere Völker, — lernen wir doch durch die Forschungen der letzten Jahre, wieviel sie auch in Staatseinrichtungen, die vor alle als originalrömisch anzusehen gewohnt waren, anderen italischen Völkern und Stämmen verdankten —, aber in hohem Grade μμητικοί: ihre virtus lag in einer erstaunlichen Anpassungsfähigkeit und einer zielbewusten Ausgestaltung der von anderen übernommenen Einrichtungen“ (p. 97). Oricum, deci, un echilibru nestabil se constată, de fapt, în atitudinea învățatului german față de problema originalității romane. Aserțiuni asemănătoare cu ale lui Joachim (v. p. 3 nota 1) fac pe J. Wight Duff să scrie: „To my mind this wholly ignores the genius of the people and their environment“ (*A literary History of Rome*, p. 107, n. 1).

Dealtfel, Norden are precursori foarte vechi: pe Poseidonius și Varro, (cf. Teuffel-Kroll-Skutsch, I, Leipzig 1916, p. 3), cari privesc și ei cultura romană ca o treptată apropiere a feluritelor εὐρηματα grecești. (Pentru domeniul special al gramaticei latinești, aceiași părere o exprimă — deși precisând că nu e vorba de „Quellenforschung“ — Fr. Muller, *De veterum, imprimis Romanorum studiis etymologicis*, Utrecht 1910, I, p. IV: „...nihil iam dubitationis mihi reliquit, quin huius doctrinae historia ut tot aliarum rerum maximam partem apud Graecos investiganda esset“).

O judecată din cele mai autorizate, în materie, e aceia a lui G. Boissier (*Tacite*, p. 203): „Les Ro-

Evident, însă, că aceasta nu mai e o σύγκρισις, — comparație sau confruntare permanentă, studiu paralel continuu,¹ a două literaturi, ci curată *capitis deminutio!* Și atunci ne mirăm mai puțin când auzim de „dincolo“ cuvinte ca acestea: „C'est le génie français que l'on vise à travers le génie latin, et ce dédain pour la littérature de Rome a la même source que la touchante candeur avec laquelle on proclame l'identité du génie hellénique et du génie allemand“.²

E drept, totuși, să recunoaștem, noi, cari, ca Latini, ne simțim, oricât, atinși de asemenea aprecieri sumare, — „nous aussi, nous avons sucé le lait de la louve!“ — că, în cele mai multe cazuri, ele nu sunt, incele, decât o replică, o reacțiune, mai mult sau mai puțin legitimă, față de unele exagerări encomiastice din lumea latină. Ascultați numai:

„Come manifestazione immortale del genio politico del più politico dei popoli che sia stato al mondo, essa (literatura latină) è la sola face perennemente durevole e veracemente adatta a sottrarre gli uomini dello stato di barbarie per condurli a quello di felicità“.³

mains ne sont pas des inventeurs: ils ont pris toute leur littérature à la Grèce; mais ce qu' ils imitent, ils le tournent à leur usage et y mettent leur empreinte. Ils ont donc conservé en tout une certaine originalité, et ils n'ont jamais cessé d'être eux-mêmes“.

O atitudine analogă, de capitulare a Romei față de Orient (în legătură cu scrierea citată a lui Strzygowski) constată și condamná E. Weigand, în „Mitteilungen des archäol. Instituts, Ath. Abt.“ XXXIX (1914), p. 51: „Man kann nicht mehr von Rom sprechen, ohne zugleich vor dem Orient eine tiefe Verbeugung zu machen“.

1. Despre σύγκρισις, v. acum studiul special al lui F. Focke din „Hermes“ pe 1923, p. 237 sqq.: *Synkrisis* (despre σύγκρισις în critica literară, în deosebi pp. 339—348). — Ocasia e bună, ca să relevăm o scăpare din vedere (*Quandoque bonus dormitat Homerus*) a lui Wilamowitz însuși, care scrie (*Die Griech. Lit. des Altertums*, în „Kultur d. Gegenwart“, I, 8, p. 44: „...ein Prototyp jener σύγκρισις oder conflictus“: confuzia lui σύγκρισις (*comparatio*) cu σύγκρουσις (*conflictus, collisio*) e manifestă.

2. P. Thomas, *La littérature romaine*, Bruxelles 1892, p. 6. Pentru faimosul *ἰσπὸς γάρμος* între spiritul elen și german, proclamat de Wilamowitz ca și de Winckelmann, v. și J. Burckhardt, *Griechische Kulturgeschichte*⁴, I, p. 10.

Pentru duelul dintre germanizanți și germanofobi în materie de filologie clasică, se poate ceti în special polemica dintre Giorgio Pasquali (*Filologia e Storia*, Firenze 1920) și Ettore Romagnoli (*Minerva e lo Scimmione*, Bologna 1916; *Lo Scimmione in Italia*, Bologna 1919).

3. E. Cocchia, *Introduzione storica allo studio della letteratura latina*, Bari 1915, p. 160. — (Cităm pasagiul numai ca specimen pentru că, de fapt, e posterioră lucrărilor lui Norden și Leo, care au provocat-o; v. *La letteratura latina anteriore all' influenza ellenica*, de același, Napoli 1924, I, prefața). cf. Novati, *L'influsso del pensiero latino sopra la ci-*

*viltà italiana del medio evo*⁵, Milano 1899 (mai temperat!); A. Counson, *La pensée romane, essai sur l'esprit des littératures dans les nations latines*, Louvain et Paris 1911 (excellent); G. Michaut, *Le génie latin*, în „Discours de combat“ I, p. 249 sqq.; A. Grenier, *Rome et la Grèce* (le génie romain dans la religion, la littérature et l'art) = vol. 17 din „L'évolution de l'humanité“; J. Finot, *Le Roman de la race française: le mensonge latin*, în „La Rome“, din 15 Nov. 1904, p. 153 sqq. (reacțiune excesivă, ca și cea din Ed. Schuré, *L'âme celtique et le génie de la France à travers les âges*, Paris 1921; cf. Fouillée, *Psychol. du peuple français*, passim.

— Aceasta nu înseamnă totuși că, din tabăra romanică, nu s'ar auzi „butade“, împotriva literaturii romane: „Si, quando io penso alla feroce ingiustizia del caso nel naufragio dell' antichità classica nel turbine medievale, uno sdegno terribile mi assale: il cuore mi sanguina quando io penso che noi possediamo tanti volumi di Cicerone e poche dozzine di versi di Saffo; e nei miei malinconici contratti coll' invida fortuna vorrei poter gettare nella gola del monstro distruttore metà ed anche *tutta la inutile letteratura latina*, gli storici ed i poeti, i filosofi, i tragici, i comici, Virgilio e Cicerone, Tito Livio ed Orazio, pur riavere un verso di Saffo! Sol per un giambo di Archiloco io darei tutto il sonoro mercato di parade del principe degli oratori“, scrie Enrico Thovez (*Il pastore, il gregge e la zampogna*, Napoli 1920, p. 185), reeditând și generalizând furios „butada“ celebră a lui Scaliger, care declară că ar fi preferit să se fi pierdut atâția poeți târzii ce ni s'au păstrat („utinam haberemus Ennium... et amissemus Silium, Statium, Lucanum et tous ces garçons-là!“) și să se fi păstrat în întregime Ennius. — Compară, în sfârșit, acum în urmă, afirmația lui Marouzeau (*Le latin*, — dix causeries —, Paris 1923, p. 115): „Mais ce n'est pas dans le développement des genres et dans la genèse des œuvres qu' il faut chercher l'originalité

Dar să revenim.

A studia literatura romană nu înseamnă a studia încă odată literatura grecească.¹ Literatura romană poate și trebuie să fie studiată comparativ cu cea greacă, nu pentru a fi micșorată și umilită, ci pentru a fi înțeleasă și prețuită, mai bine cunoscută și mai drept recunoscută. Modelele ei grecești, *exemplaria Graeca*, izvoarele ei de inspirație, până la cei mai ascunși și mai îndepărtați afluenți extrai-talici, trebuiesc cercetate cu deamănuntul, tocmai pentru a evidenția acele elemente proprii, care „nu se pot lua dela dânsa“ și care constituie adevărata, reala ei *originalitate*.

Căci, dacă literatura Romei nu s'a născut, ca aceea a Helladei, — vom vedea, însă, în ce măsură —, din ea însăși, *ex se nata*,² dacă ea nu e, după vorba poetului,³ o *proles sine matre creata*, — un lucru nu i se poate tăgădui: cea *severă frumuseță bărbătească*, am zice chiar: *marțială*, pe care nu i-o dăduse Atena, pentru bunul și simplul cuvânt că n'o avea.

„*Graeci, quibus est nihil negatum*“, există, totuși, mai mult în epigrama lui Marțial (IX, 11).

1. Wilamowitz începe caracterizarea sa despre literatura greacă veche din „Kultur der Gegenwart“⁴ cu următoarele cuvinte: „Literatura grecească e singura din lumea noastră culturală, care s'a dezvoltat cu totul din sine însăși... Literatura greacă e vasul, care cuprinde sau a cuprins operele fundamentale ale tuturor științelor“.

Marele elenist are, desigur, dreptate. Dacă a existat pe lume o literatură ori-

des latins, c'est dans la façon dont il traduisent la pensée grecque“ cu reflexia lui V. Ussani (*Rivista di Filol. Classica*, 1924, p. 125): „Chi scrive questo, pensa alla filosofia, ma dimentica il diritto, per il quale Claudiano salutò Roma *mater legum*“ cum și cu capitolul „Römische Nachahmung“ din recenta operă a lui Wilamowitz: *Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos*, I, (Berlin 1924), p. 228 sqq.; și Ussani a scăpat din vedere pasajii mai radicale ca acesta (Marouzeau, *o. c.*, p. 131): „La littérature n'est pas sortie de la terre de Rome et de cerveau romain; elle est d'importation“.. etc. Apoi, nu numai în materie de drept, ci chiar în artele plastice Roma poate revendica, fără îndoială, personalitatea sa: „Von einer Überlegenheit der römischen Porträtkunst über die griechische schlechthin kann heute nicht mehr die Rede sein, wie umgekehrt *nicht mehr die römische Kunst als ganze gegenüber der griechischen nur mehr als unselbständiger Nachklang grosser Überlieferung bei den Verstehenden unserer Tage gelten kann*“ (K. Lehmann-Hartleben, *Köpfe der Trajanssäule*, în rev. „Di Antike“, I [1925], p. 320).

Totul e, de altfel, chestie de nuanțe, și, poate, nicăiri nu se învederează aceasta ca în atitudinea lui A. Meillet, care, deși reproșează lui Marouzeau (*Bulletin de la Soc. de Linguistique de Paris*, t. XXIV [1924], p. 64) că, în cartea suscitată, „a arătat prea

puțin influența grecească, de care latina e cu totul pătrunsă“ și afirmă că „partea intelectuală a civilizației romane este cu totul greacă, și limba exprimă tocmai latura intelectuală a civilizației“, poate, totuși, fără contradicție, susține (*ibid.*, t. XXV [1924], p. XVI), „independența și originalitatea spiritului latin“, oglinzite în limbă: e vorba, evident, de caracterul latin al acelei „limbi populare“, capabile de întrebuițare juridică și oficială, dar nu de a fi un instrument de cultură intelectuală: „străduința autorilor posteriori lui Plaut a fost de a turna în cuvintele latine conținutul gândirii grecești, evitând imprumutul de vorbe streine. Această străduință, mai ales aceea a lui Cicero a ajuns la constituirea unui instrument perfect adaptat aceluia aspect al civilizației care e umanismul. Acest cadru solid a fost armatura mai multor renașteri succesive în Europa occidentală și orientală.

1. Parafrazăm o vorbă a lui Bourget, în scri-soarea-prefață la E. Gilbert, *France et Belgique*, Paris 1915: „Étudier le roman français depuis Balzac, n'est-ce pas de nouveau étudier Balzac?“

2. Cf. Tiberius despre Rufus la Tacitus, *Annales*, XI, 21, 12.

3. Ovidius, *Metamorph.*, II, 553.

4. *Die griech. u. lat. Literatur u. Sprache*, p. 3.

ginală în sensul *absolut* al cuvântului, aceia nu poate fi decât literatura greacă. Toate celelalte sunt *literaturi*, ea e *literatura*. Și e *literatura* κατ' ἐξοχήν, nu numai prin excelența ei artistică, ci și prin prioritatea ei cronologică. Literatura greacă e singura literatură *primară* din lume: celelalte, toate, sunt secundare și — terțiare. Toate-i sunt debitoare, prin însuși acest fapt, că s'au născut *după* dansa.

Emerson observă, în „Plato“ al său,¹ că e o nenorocire să vii pe lume după o personalitate covârșitoare: ești copleșit de înfrigurarea ei, ca de o fatalitate. Observația e adevărată. Și, când pictorul Galaton înfățișa τὸν μὲν Ὀμηρον αὐτὸν ἐμοῦντα, τοὺς δὲ ἄλλους ποιητὰς τὰ ἐμημεσμένα ἀρρομένους,² — anticipind astfel, drastic, „Apoteosa“ lui Cabanel, pe care, în alt gen, o anticipase și Archelaos din Priene —, el nu făcea decât să exprime o firească realitate istorică. Cum zice Sellar:³ geniul lui grec singur i se poate aplica cuvântul bardului din Odysseie (XXII, 347):

αὐτοδίδακτος δ'εἰμί. θεὸς δέ μοι ἐν φρεσὶν οἴμας
παντοίας ἐνέφυσεν.

Și încă! Nici soarele elenic n'a fost scutit de căutători-de-pete. Limba greacă nu e imună de elemente „barbare“.⁴ Calendarul, dacă nu și alte achiziții ale științei, e un import din Egipt.⁵ Papyri dela Elephantine au revelat, de curînd, o întregă operă literară arameică, produs și expresie a culturii „orientale“, cuprinzând sentințe morale: 'Achiqar'⁶ (*Vixere fortes ante Agamemnona...*). Wilamowitz însuși contestă calitatea de cetățean grec lui Apollon, care ar fi, după el, originar din Lycia.⁷ Și am putea continua . . .

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1. *English Traits and Representativ Men* („The World's Classics“, XXX), p. 207.

2. Aelianus, *Varia Historia*, XIII, 22. — cf. W. Olney, *Homer and the critics*, în „University of California Chronicle“ din April 1907, p. 156 sqq.

3. *The Roman Poets of the Republic*, Oxford 1905, p. 2.

4. Babilonice (Weidner, *Glotta*, IV, 303), semite (A. Thumb, *Die griechische Spr.*, Strassburg 1916, p. 98), egiptene (Erman, *Hermes*, XXVIII, 479; Spiegelberg, *Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch.*, XLI, 127 sqq.).

5. Fr. W. v. Bissing, *Aegyptische Weisheit und griechische Wissenschaft* (în „Neue Jahrb. f. d. kl. Altertum“ din 1912, p. 81 sqq.) conde acest minimum polemizând cu egiptologii relativ la Plato. Pentru Herodot, în special, v. Heath, *Herodotus in Egypt* (în Journ. of Philology“, XV, p. 215 sqq.) și, mai ales, C. Sourdille: *La durée et l'étendue de voyage d'H. en Egypte*, și *H. et la religion de l'Egypte* (ambele, Paris 1910). Părerea egiptologilor, de altfel, nu e totdeauna prea măgulitoare pentru Egipteni (A. Erman, *Aegyptus*, I, Introducere) — Adde: V. Bérard, *Les Phéniciens et l'Odyssee*, 2 vol. (cf. același, *Introduction à l'Odyssee* I, Paris 1924); Kugler, *In Bannkreis Babels*, p. 116 sqq.; — F. Cumont, *Babylon und die griechische Astronomie* (în „Neue Jahrb. f. d. kl. Altertum“ pe 1911, p. 1 sqq.): cercetările mai nouă reduc, în genere, contribuția Orientului la cultura grecească. — Cf., în special, față cu

Beloch (*Griech. Gesch.*, I, 75), părerea lui How și Wells, *A commentary to Herodotus*, I, p. 347 sqq., relativ la influența feniciană asupra vieții culturii egeice. — Referitor la elementele egiptene în vocabularul grec, v. mai ales: W. Spiegelberg, *Ägyptische Lehnwörter in der älteren griech. Sprache*, în „Zeitschrift für vergl. Sprachforschung“, 41 (1907), p. 127 sqq. (ca și Erman, deși nu în sens negativ, S. nu se ocupă de egiptenisme în grecește: Φαραώ(ν), βάρης, κέρη, κόμμα, στίμμη, πάπυρος și de cuvinte vechi-gr. de origine egipteană: βύσσο, — prin egipteană din semitică —, Ἰασίς s. Ἰασίς, ἔβενος — deja Herodot III 97, 114 —, κώνωψ...). — Se știe că acei *Aqaiwaša*, cari, după monumentele egiptene, au atacat, ca și *Turša* (Etruscii?), Egiptul (1220 a. Chr.), sunt, după toată probabilitatea identici cu *Ἀχαιοί* ai lui Homer (Ἀχαιοί, lat. *Achivi*), „Aheeni“; cf. și Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, p. 35.

6. Ed. Meyer, *Der Papyrusfund von Elephantine*, p. 114 sqq. — Un compendiu asupra raporturilor dintre Greci și India dă L. de la Vallée Poussin, în „Musée Belge“, I—III (1897—9): *La Grèce et l'Inde* (în special, II, 126 sqq.).

7. *Greek historical writing and Apollo*, Oxford 1908, p. 31 sqq.; cf. Jane Ellen Harrison (în „John Rylands Library“, 1916) și J. Fraser, *Λυκάβας* (în: *Streitberg-Festgabe*, Leipzig 1924, p. 93 sqq.). — Contra: Ed. Meyer, *Gesch. d. Altertums*, I, p. 719; Wolf Aly, *Der kretische Apollokult*, 1908; E. Bethe, *Apollon, der Hellene* (în *Ἀντιδωρον, Festschr. Jakob Wacker-*

Totuși nimănui nu i-a trecut prin gînd să tăgăduiască suverana originalitate, unică, a literaturii grecești.

Acest caracter *unic*, însă, al originalității grecești, — creatoare și inițitoare în mai toate genurile —, este blăstemul literaturii romane, originală în felul său, relativ, nu în acela absolut, al literaturii elene.

2. Elenismul a avut totdeauna, din cele mai vechi timpuri, intrare în Latium. De pe la sfârșitul primului războiu punic, însă, se constată la Roma o adevărată invazie a lui. *Invasie*, nu infiltrare lentă, — e cuvântul.¹

Atitudinea spiritului roman față de această intrusiune e aceea a unei continue defensive și protestări.² *Sermone eo debemus uti, qui innatus est nobis, ne, ut quidam, Graeca verba inculcantes iure optimo rideamur*, — ca „franțuziții“ noștri, — sfătuește Cicero.³ Dela *obliti sunt Romae loquier lingua latina*⁴ de pe mormântul lui Naevius până la invectivele lui Iuvenal la adresa „Grecoteiului lihnit“ (*Graeculus esuriens*),⁵ trecînd prin „nil patrium, nisi nomen, habet Romanus alumnus“ al lui Propertius,⁶ e plină literatura romană de tînguiuri și constatări amare! Reacția apare în fiecă moment, prin adevărate accese de purism: dacă Tiberius consultă senatul înainte de a întrebuița cuvântul *monopolium* și ordonă ștergerea cuvântului ἔμβλημα,⁷ Tacit însuși se ferește ca de foc de gr. σωτήρ, cînd vorbește de Milichus, descoperitorul conspirației contra lui Nero, și-i preferă perifrasa: *'conservatoris' sibi nomen, Graeco eius rei vocabulo, adsumpsit*.⁸

nagel, Göttingen 1924). *Labirintul cretan* (Λαβύρινθος, „Stadt der Doppelaxt“) ne întâmpină iarăși, în Caria: *Labraynda*, închinat zeului tunetului, purtător al unei securi, *bipennis*, λάβρος (v. Wilamowitz, *Stadt und Gesellschaft der Griech.*, p. 6); cf. *delabra pontificalis = securis, sacena*, la Festus, 318 (Ribbeck), *dolo* — Pentru alte divinități grecești de origine străină (Ἀλφειά, Ἄκη ἀκέφαλος, chiar *Nemesis*!), v. Isidor Lévy, *Divinités égyptiennes chez les Grecs et les Sémites*, în „Cinquantenaire de l'École Pratique des Hautes Études“, Paris 1921, partea II, p. 271 sqq.

1. Cf. Wight Duff, *A literary History of Rome*, p. 92 sqq.: „The invasion of Hellenism“. — Un excelent compendiu asupra acestei chestiuni dă G. Cardinali, în „Scientia“ din 1913, p. 90 sqq.: *Roma e la civiltà ellenistica* (începând cu primul contact direct între Grecia și Italia prin războiul cu Pyrrhus, dar, mai ales, prin lupta dela Cynoscephalai, când acest contact devine stabil și permanent). Cf. și G. Hinstin, *Les Romains à Athènes avant l'Empire*, Paris 1877.

2. V. mai ales: A. Besançon, *Les adversaires de l'hellénisme à Rome pendant la période républicaine*, Paris 1910, în special p. 342 sqq., cum și cap. VI din E. S. Sikes, *Roman Poetry*, Londra [1923]: excelentă analiză psihologică a așa-zisilor graecissantes. Ch. Newton Smiley, *Latinitas and Ἑλληνισμός*, Wisconsin 1906. — Asupra noțiunilor de *latinitas* și Ἑλληνισμός în terminologia gramaticală antică, v. și Karl Barwick, *Remmius Palaemon und die röm. ars grammatica*, în „Philologus“, S. B. XV, 2, 1922, p. 182 sqq.,

cum și, în genere: Muller (*De veterum, imprimis Romanorum doctrina etymologica*, I) — Despre Ἑλληνισμός în raport cu κοινή, v. iarăși, în deosebi: Adam Maidhof, *Zur Begriffbestimmung der Koinē besonders auf Grund des Attizisten Moiris*, Würzburg 1912.

3. *De officiis*, I, 111 cf. A. Font, *De Cicerone graeca vocabula usurpante*, Paris 1894 (tesă); B. Linderbauer, *De verborum mutuatorum et peregrinorum apud Ciceronem usu et compensatione*, (Program al gimn. din Metten-Straubing pe 1892—1893), și H. J. Rose, *The Greek of Cicero* (în „Journal of Hellenic Studies“ pe 1921, p. 91 sqq.). — Lupta pentru puritatea limbii latine Cicero o duce, de altfel, pe două fronturi: atât contra grecismelor cât și contra barbarismelor, (*peregrinitas incedit latinitatem*, va spune mai târziu Capito) și vulgarismelor; iar discursurile sale arată rezultatul strălucit al acestei *cura*, în care eufonia (*conciinnitas*, lit.: συμφωνία) și rațiunea (*tamquam obrussa ratio*: νοῦς βασιλεύς!) erau judecătorii supremi. O colecție de pasagii asemănătoare, la Cooper, *Word-Formation in the Roman Sermo Plebeius*, p. 315, n. 1.

4. v. Diehl, *Poetarum Romanorum veterum reliquiae*, p. 12.

5. *Sat.* III, 77.

6. IV, 1, 32.

7. Suetonius, *Tib.*, 71.

8. *Annales*, 15, 71 (după Wölflin, la Cauer, *Kunst des Übersetzens*, p. 147): cf. Weise, *Charakteristik d. lat. Sprache*⁴, p. 55 sqq.

Dar — Cato censorul însuși, care denunță în Senat primejdia influenței grecești, în termeni expresivi, transmisă de Liviu (XXX, 4,5): „ne illae magis res nos capiant quam nos illos (sc. Graecos)“, la bătrânețe învață grecește (*Graecas litteras senex didici*, spune el în dialogul lui Cicero: 8, 26; cf. *Acad. pr.* II, 2, 5: *Graecas litteras M. C. in senectute didicisse*¹ și însuși titlul operei sale, *Origines*, pare a fi o traducere a gr. *κτίσεις*.² De ce se temuse, mândrul Roman nu scăpase: *Graecia capta ferum victorem cepit*... Grecii erau mari vrăjitori, iar Romanul, om practic: un *modus vivendi* trebuia să se găsească. Mars și Aphrodite se simțiră, totuși, bine împreună. Căci e o simplă calomnie afirmația, că poporul roman ar fi fost nesimțitor la farmecele frumosului: *Testis ipse populus, qui audit in theatro Vergilii versibus, surrexit universus et forte praesentem spectantemque [Vergilium] veneratus est sic quasi Augustum*.³ Cum se acomodaseră odinioară cu atotputernica influență etruscă (pe jumătate greacă, și ea),⁴ așa

1. După Plutarch (Cato, II, 4–6) inițierea în grecește se făcuse încă din tinerețe, la Tarent, prin pithagorianul Nearchos, iar influența literaturii grecești asupra lui Cato fu atât de mare, încât scrierile sale erau împeștrite din belșug cu maxime și episoade grecești și multe erau simple tălmăciri literare (*κατὰ λέξιν*) în sentințe.

2. Cf. H. Peter, *Historicorum Romanorum reliquiae*, I (Leipzig 1914), p. CXLIV sq.

3. Tacitus, *Dial. de orat.*, XIII. Restul capitolului e un entusiast și mișcător *ἐκκωμωον* al poeziei. Și, de fapt, e aici o *problemă psihologică*, pe care o pune acut Nettleship (*Lectures and Essays*, I, 46): poate fi implantat simțul artistic într'un suflet mort pentru orice impresie de artă? Dar întrebarea e eludată prin însuși faptul *existenței* unor manifestări, oricât de rudimentare, de embrionare în domeniul literaturii, — rezultate incontestabile ale celor dintăiu eforturi de a crea o literatură italică, *anterioară* influenței grecești (v. cap. IV). Și, din acest punct de vedere, orice i-s'ar răspunde din partea doctei „scienza di oltralpe“, E. Cocchia (*La letteratura latina anteriore all' influenza ellenica, I: Elementi fantastici d'ispirazione popolare nella mitologia romana*, Neapoli 1924) are fără îndoială, dreptate, când protestează împotriva prejudecății, moștenite dela vechii Romani de altfel, de a începe istoria literaturii romane cu Livius Andronicus. Cf. și Borinski, *Die antike in Poetik und Kunsttheorie*, Leipzig 1914, p. 5.

4. Livius, IX, 36: *Tum Romanos pueros, sicut nunc Graecis, ita Etruscis litteris erudiri solitos*; cf. și pasajile, în care influența grecească e arătată ca venită *via Etruria*: „Graecus ignobilis in Etruriam primum venit“ (XXXIX, 8), „huius mali labes ex Etruria Romam... penetravit“ (*ibid.*, 9) — Pentru Etrusci (*Tusci*) și înriurirea lor asupra Romei: G. Pontrandolfi, *Gli Etruschi e la loro lingua* (trad. articolelor despre Etruscă, Körte, etc., din Pauly-Wissova, Firenze 1909); — W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen* (Berlin 1904), cu complementul lui Karl Meister, *Lateinisch-griechische Eigennamen*, I, Berlin 1916; — Fr. Skutsch, *Der lateinische Accent*, în *Glotta* IV, 287, sqq. Kleine

Schriften von Fr. Skutsch, hgg. v. W. Kroll, Berlin 1914, p. 491 sqq. (cf. Thurneysen, *Die Betonung des Oskischen*: *ibid.*, I, 232); — G. Boissier, *Nouv. promenades archéol.*, p. 63 sqq.; — J. Martha, *La langue étrusque*, Paris 1913 (o nouă ipotesă asupra originii ei): „affinités ougro-finnoises“; altă ipoteză, măcar tot atât de neverosimilă: De Barenton Hilaire, *La langue étrusque, dialecte de l'ancien égyptien*; cf. rev. ital. *Aegyptus*, II, [1921], p. 363, unde, p. 276 sqq., și un studiu al lui E. Lattes: Ancora dei cleruchi étruschi in Egitto. — *Rumo*, numele vechiu al Tiburului, *Tusculus amnis* (Vergil *Aen.* VIII 473, Horatius, *Serm.* II, 2, 34–5), *Tusculus alveus* (Horatius, *Carm.* III, 7, 28) etc., (pentru origina etruscă a lui Thybris-Θύβρις, v. Karl Meister, o. c., p. 73, sqq.), amintește prea mult pe *Strymon* „Struma“, pentru ca o legătură cu *Roma*, prin mijlocire etruscă, să nu pară probabilă, iar *Latium* nu se poate despărți de *Λατινός* din Hesiod, nume de rege tyrrhenian; cf. Walae, *Et. Wb. d. lat. Spr.*, ad voc. (Pentru *Romulus-Romanus* se aduce, cu drept cuvânt, paralela lui *Siculus-Sicanus*). Simbolic, însă, pentru amestecul italic, e numele regelui *Numa*: etrusc (probat ca praenomen), nu grec (ἀπὸ τῶν νόμων!), dar imbinat cu *Pompilius* = osc-umbr. **pompe* „quinque“ din care și: *Pompeius* = *Quintus, Quinctius, Quin(c)tilis, Quintilius*, cf. Buck, *Elementararb. d. osk-umbr. Dialekte.*, 25), cum și *Pumpilius, Pontius (Pilatus)*. De altfel, după Schulze (o. c.) însuși sistemul de *triplex nomen* al Romanilor este etrusc. — Adde: Fr. Seymour, *Up hill and down dale in ancient Etruria* (Londra 1910). Mars. C. Waiter, *The early Etruscan and Roman House* (în „Class. Philol.“ pe 1914, p. 113 sqq.; Lily Ross Taylor, *Local Cults in Etruria* (în „Papers and Monographs“ ale Școlii Americane din Roma, II, [1923], p. 1 sqq.); A. Grünwedel, *Tusca*, Leipzig 1922 (colecție de texte etrusce, cu un glosar tusco-latin și comentarii filologice-arheologice, culminând în ciudata sentință: „Per Tuscos Asianosque defoedata antiquitas“ și critica lui G. Herbig, *Die Geheimsprache der Disziplinä Etrusca*). Pentru faimoasa monetă, simbolizând triumful Etruscilor asupra Romei printr'un taur care răpune lupoaica (romană, resp. samnită-sabină;

știură să se acomodeze acum cu Grecii (prezenți în insulele vecine, până la Graecia Magna, încă de pe la 600—500 a. Chr.; la Cumae, de prin anii 800). Și aici se vedește, tocmai, caracterul original al spiritului roman.

„Orice alt popor barbar“ observă Leo,¹ „s’ar fi mulțămît să vadă pe scenă originalele, jucate de trupe în turneu; un alt popor, cu o atît de puternică impulsie spre cultură, ca acel roman, s’ar fi grecisat, măcar în păturile sale superioare. Romanii..., în loc de aceasta, au născocit *arta traducerii*.“: *Demophilus scripsit, Maccus vortit barbare*.² ‘Poeta barbarus’ se întitulează³ plebeul ‘cum latranti nomine’,⁴ mîndru că poate tălmăci pe Greci în graiul stăpînitorului, dar, ca și ‘dimidiatus Menander’, conștient că *ex Graecis bonis Latinas fecit non bonas*.⁵

cf. acum J. Carcopino, *La louve du Capitole*, Paris 1925, p. 67 sqq.), v. în special Babelon, *Coins of the Roman Republic*, II, p. 327. — Punctul (ἀκμῆ) culminant al supremației etrusce în Italia: sec. VI-V; momentul decisiv pentru înfrîngerea ei: an. 396 a. Chr., cînd Melpum cade în mâinile Galilor și Veii în ale Romanilor (cf. Körte, *l. c.*). Asupra procesului de romanisare a Italiei centrale, v. mai ales W. Soltau, *Wie gelang es Rom so schnell Mittelitalien zu romanisieren?* (în „Zeitschr. für d. österr. Gymn.“ 65 [1914], p. 97 sqq.); R. A. L. Fell, *Etruria and Rome* (Cambridge 1924); iar pentru stadiul actual al problemelor și cercetărilor de glottologie: G. Herbig (în „Neue Jahrb.“, 34, p. 453 sqq.) și E. Lattes, A che punto siamo con l’interpretazione dei testi etruschi? (în Rhein. Mus. f. Phil.“ pe 1913, p. 513 sqq.). — Același („Rendiconti del R. Ist. Lombardo di scienze e lettere“ ser. II, XLV, p. 846 sqq.) începe un „index a tergo“ al tesaurului lexical etrusc, al cărui „dicționar etimologic“ încheie monografia sus citată a lui Martha; iar în *Atene e Roma*, n. 5, I (1920), pp. 112—9 și 221—5, supt titlul: „Per l’interpretazione dei testi etruschi maggiori e per la possibile parentela dell’etrusco col phetico e col lidio, oltre che col latino“ ia poziție față de descoperirile și teoriile actuale. Adde: P. Kretschmer, *Pelasger und Etrusker*, în „Glotta“, XI (1921), p. 276 sqq., cum și Fraser (în „Anatolian Studies presented to Sir W. M. Ramsay“, Manchester 1923; relațiile etruscolydiene).

Pentru Celți, v. în special Bertrand—Reinach, *Les Celtes dans les vallées du Pô et du Danube*, Paris 1894; Camille Jullian, *Hist. de la Gaule* (cu resumatul: *La Gaule* și continuelle adăugiri și îndreptări din „Revue d. Études Anciennes“); — Dottin, *Manuel pour servir à l’étude de l’antiquité celtique*, Paris 1915; Alb. Grenier, *Les Gaulois*, Paris 1923 (coll. Payot). — O prețioasă culegere de texte antice relative la diferite popoare în raport cu Romanii a dat Walter I. Snellman: *De interpretibus Romanorum deque linguae Latinae cum aliis nationibus commercio*, II: testimonia veterum (Leipzig 1914; partea I-a, cuprinzînd „Enarratio“, a apărut abia în 1919)

I. F. Leo, *Die originalität d. röm. Literatur*, Göttingen 1904. Studiul lui Giri, *Del tradurre presso i Latini*, mi-a rămas inaccesibil.

2. Prologul la *Asinaria*; tot așa, în prologul la „Trinummus“, v. 20: *Philemo scripsit, Plautus vortit barbare*. Pentru Plautus, cf. în special F. Leo, *Plautinische Forschungen*, p. 54 sqq. și *Gesch. d. röm. Lit.*, I, 95: două atitudini. Acum în urmă, v. G. Michaut, *Histoire de la comédie romaine: Plaute*, 2 vol., Paris 1921 (în special, II, 203 sqq.: „Originalité de Plaute: imitation et adaptation“) și Ed. Fraenkel, *Plautinisches im Plautus*, Berlin 1922.

3. De fapt, îl întitulează autorul prologului, proloagele și epiloagele nefiind ale lui Plaut, — precum știm dela Ritschl (*Prolegomena*, cap. XIX).

4. Prolog la *Casina* (v. 31) ‘*plauti appellatur canes*’: Festus, ed. Lindsay, p. 159; cf. *latras* din Hor., *Serm.*, I, 3, 136: aluzie la cynici, și Cicero, *De orat.* II, 220: oratorul Philippus, la adresa unui *Catulus Canis*, ca poreclă, la Horatius, *ibid.*, II, 2, 55 sq: ‘Avidienus, cui *canis* ex vero ductum, cognomen adhaeret’. Nu e exclusă, totuși, o aluzie la piesă (*Casina*, ca n. de cătea), iar nu la autor; v. Michaut, *Plaute*, I, p. 62, nota 1. *Maccus*, (p. *Maccius*) e etrusc (*Mace*): Schulze, o. c. p. 298.

5. Pentru noțiunea lui *vortere* (*vertere*), compară, pe lângă acest pasagi din prologul „Eunucul“, Cicero, *De finibus*, I, 1—3: *de malis Graecis Latine scripta deterius — cum Sophocles vel optime scripsit Electram, tamen male conversam Atilii mihi legendam puto — fabellas Latinas ad verbum e Graecis expressas — si plane sic verterem Platonem aut Aristotelem, ut verterant nostri poetae fabulas, male, credo, mererer de meis civibus*. V., de altfel: Cauer, *op. cit.*, și Michaut, *Sur les tréteaux latins*, Paris 1912, *passim*. Pentru raportul dintre Terentius și modelele sale, în legătură cu acuzațiile lui Luscius Lavinius (Lanuvinus), v. în special Ph. Fabia, *Les Prologues de TERENCE*, p. 176 sqq., cum și minunatul articol al lui L. Havet din *Cinquantenaire de l’École Pratique des Hautes Études*, Paris 1921, partea II, p. 2 sqq.: „La nuit de l’enlèvement dans l’original grec des *Adelphes*“. *Contaminare*, „terminus technicus“, pentru prelucrările terențiane și chiar plautine (dacă nu și virgilliane; cf. Goumy, *Les Latins*, p. 179), are nu numai înțelesul material de „compilație“, ci și acela, peiorativ și moral, de ‘contingere’, ‘polluere’, ‘maculare’: dovadă *integer* (‘întreg’, ‘teafăr’, lit.: in-

'Temptavit quoque rem, si digne *vertere* posset', zice Horatius (*Epist.* II., 1, 164), înțelegînd, de altfel, nu numai „traducerea“ pieselor grecești în latinește, ci transferarea teatrului grec (*res!*) la Roma. Acest *vertere* joacă un rol incomparabil dealungul întregii literaturi romane și e o întreagă gamă, o întreagă scară de grade în aplicarea lui: dela traduceri servile și, de-atâtea ori, incorecte, de școlar mediocru, până la cele mai libere imitații, aproape complet emancipate de modelul elin. Adeseori, ba chiar de regulă, „traducerile“ sunt simple împrumuturi nemărturisite, adecă curate *plagiate*, — ceiace se chiamă, însă, benign: *imitari*, *mutuari*, *sequi*, *trahere*, *transferre*, etc., și numai foarte rar, de cîte un zoil de tractor: *furtum*.¹ — Celebrul *sine ira et studio* al lui Tacitus (*Ann.*, I, 1) s'a dovedit a fi *χωρίς ὀργῆς ἢ φθόνου* al lui Polybius (VI, 9, 11). Nu mai puțin faimosul

tact, 'neatins' = *in-teger*) întrebuițat atunci, când e vorba de o piesă luată pe dea 'ntregul, singură:

,ex integra Graeca integram comoediam
hodie sum acturus Heautontimorumenon'

(Prologul la „Heautontimorumenos“, v. 4. sq.; cf. *Berl. Phil. Wochenschr.* pe 1918, col. 287). — Naționalitatea greacă a lui Livius Andronicus ἀρχηγέτης, nu poate infirma, singură, originea romană, a artei traducerii: cultura romană e cea dintâiu cultură bilingvă. Despre *bene vertere* din prologul „Eunucului“ lui Terențiu, v. în special: E. Fraenkel, *Zum Prolog des Terenzischen Eunuchus*, în „Sokrates“, VI, p. 302 sqq.

I. V. Ed. Stemplinger, *Das Plagiat in d. griech. Literatur*, Leipzig 1912; — același, *Das Plagiat in d. antiken Literatur* (în „Germ.-rom. Monatschr.“ pe 1914, p. 193 sqq.); — același, *Das Plagiat* (în „Die Ewigkeit der Antike“, Leipzig 1924, pp. 15—30); — Peter, *Wahrheit u. Kunst. Geschichtsschr. und Plagiat im klass. Altertum*, Leipzig 1911. Un foarte spiritual articol asupra aceluiași subiect, de Faguet, în „La Revue“ din 1 Oct. 1909. Conclusia: „Il est beau d'être le fils de ses œuvres, mais surtout... il est correct d'en être le père“ (p. 321) ar fi părut prea aspră celor vechi, pentru cari totul era *proprie communia dicere* (Horatius, *ad Pisones*, 128), τὰ ἀρχαῖα (κοινὰ) καινῶς λέγειν, — οὐ[γὰρ] περὶ χρημάτων τὸν ἀγῶνα ποιεῖσθαι, ἀλλὰ περὶ ἀρετῆς (Herodot, despre jocurile olimpice [VIII, 26, 5], ap. Stemplinger): un fel de comunism literar (*publica materies privati iuris erit*: Horatius *l. c.* v. 131). Adde: C. Hosius, *Plagiatores und Plagiatbegriff im Altertum* (în „Neue Jahrb. f. d. kl. Alt.“ pe 1913, p. 176 sqq.), și d-ra A. Guillemin, *L'imitation dans les littératures antiques et en particulier dans la littérature latine*, în „Revue des Études Latines“. II (1924), pp. 35—57. Cele mai multe din „concordanțele“ (ἔμοιwi ἔλεγχου) între Vergil și Ennius (*alter Homerus*), pe care contimporanii poetului îl cunoșteau, firește, ca și „plagiatorul“, erau, de altfel, cu siguranță, *citații* (v. Norden, *Ennius und Vergilius*, p. 35), și „plagiatul“ era, de multe ori, un omagiu, un compliment pentru autorul respectiv: *non subripiendi causa, sed palam mutuandi, hoc a-*

nimo ut vellet agnoscī — ut Ennianus populus agnosceret in novo carmine aliquid antiquitatis (Seneca, la Gellius, XII, 2, *ibid.*, p. 153); cf. Ph. — E. Legrand, *La Poésie Alexandrine*, Paris 1924, pp. 21—22. Picant e felul cum se demască Plinius, ca „plagiator“ al lui Demosthenes, într'o scrisoare către Iul. Genitor (VII, 30, 4): licet tu mihi bonum animum facias, qui libellos meos de ultione Helvidii orationi Demosthenis κατὰ Μεθίου confers: quam sane, cum componerem illos, habui in manus, non ut aemularer (improbum enim, ac paene furiosum), sed tamen imitarer et sequerer, quantum aut diversitas ingeniorum, maximi et minimi, aut causae dissimilitudo pateretur. Că această concepție nu e o particularitate romană, ci o concepție general-antică, se vede clar dintr'un aforism ca ἀμάρτυρον μηδὲν ἀεῖδειν, precum și din cutare fragment din Bacchylides (4, ed. Jebb): Ἐτερος ἐξ ἑτέρου σοφὸς τὸ τε πάλαι τὸ τε νῦν / οὐδὲ γὰρ βῆστον ἀρρῆτων ἐπέων πύλας | ἐξευρεῖν. *Mitsonismul* e, așa zicând, o boală cronică a lumii literare antice. E drept, totuși, să spunem, că, la Romani, pe lângă existența modelelor grecești, spiritul conservativ, *tradiționalist*, accentua această atitudine față de operele consacrate prin vechime (cf. *antiquior-melior!*). Grija de a evita *ineditum*, tot ce era *inauditum*, *non exauditum*, *inuitatum*, *insolens*, în vocabular, dar nu numai acolo, mergea până la fobie, la superstiție (cf. Caesar, *De analogia*, ap. Gellius, *Noct. Att.*, I, 10, 4; Horatius, *Ad Pisones*, 48 sqq.; Cicero, *Acad. post.*, I, 6, 24; *De oratore*, I, 34, 155; III, 10, 39; II, 40; 13, 50, etc.; aiurea, totuși, ca 'n *Brutus*, 258, Cicero repudiază *rutina*, „pravissima consuetudinis regula“!). Un „carmina non prius audita“ din Horatius n'are, de sigur, timbrul revoluționar, ne-respectuos de dogmă, pe care-l are următorul fragment din Timotheus (12, ap. Athenaeus, III, 95):

οὐκ ἀεῖδω τὰ παλαιά·
καινὰ γὰρ ἄμα κρείσσω·
νέος ὁ Ζεὺς βασιλεύει
τὸ πάλαι δ' ἦν Κρόνος ἄρχων·
ἀπίτω Μοῦσα παλαιά, —

o formală pensionare din oficiu a venerabilei Muse.. („Odio l'usata poesia“, va striga și Carducci).

fragment al lui C. Gracchus (*quo me miser conferam*, cett.) se reduce, cum a arătat Norden acum în urmă,¹ la topos-ul predilect (Andokides, *Myst.*, I, 148): *τίνα γὰρ καὶ ἀναβιβάζωμαι δεησόμενον ὑπὲρ ἑμαυτοῦ; τὸν πατέρα; ἀλλὰ τεθνήσκην. ἀλλὰ τοὺς ἀδελφούς; ἀλλ' οὐκ εἰσί. ἀλλὰ τοὺς παῖδας; ἀλλ' οὐπω γεγέννηται.* Tot Norden arată aiurea² că vestitele vorbe ale lui Tacitus (*Ann.* II, 88) despre Arminius: *canitur adhuc barbaras apud gentes* sint influențate de vorbele lui Xenophon despre Cyrus (I, 2, 1): *ἄδεται ἔτι καὶ νῦν ὑπὸ τῶν βαρβάρων* și că amîndouă pasagiile își găsesc o paralelă în Dionys. Halicarn. VIII, 62, 3: *ἄδεται καὶ ὑμνεῖται πρὸς πάντων ὡς εὐσεβῆς καὶ δίκαιος ἀνὴρ* (despre Coriolanus).³ — Dar acele „împrumutări“, care au stîrnit mai multă vilvă, cînd gramaticii Perellius Faustus și Octavius Avitus le-au denunțat antichității, au fost '*furta Vergilii*'.

Homerus Mantuanus al lui Macrobius,⁴ în adevăr, nu s'a mulțamit să imite 'in omnibus', direct și indirect, pe Homer.⁵

1. *Antike Kunstprosa*,² adaos la p. 171, resp. K [arl] F [uhr] in „Berl. Phil. Wochenschrift“ pe 1916. col. 715.

2. *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, I, 446. — Pentru *aquae potor* din Horatius (*Epist.* I, 19, 3) = *male sanus (ibid.)* se poate compara și Demosth. *Philipp.* VI: *λέγουσι ὡς ἐγὼ μὲν ὄθωρ πινὼν, εἰκότως δὲσκολος κτλ.* cf. De altfel *Epist.*, I, 19, v. 6 sqq: *Laudibus arguitur vini vinosus Homerus, Ennius ipse pater nunquam nisi potus ad arma prosiluit dicenda* (exact același lucru despre Eschil, la Athenaeus, *Dipnosoph.* ed. Kaibel, I, 22 a): elogiul vinului, mai sigur decît al lui Ennius (v. Vahlen, *Ennianae poesis reliquiae*, p. LVI): de *potando* magis quam de „*poetando*“ dixit. (cu o aluzie mai fină, Propertius, III, 3, 5—6: *parvaque tam magnis admoram fontibus ora unde pater sitiens Ennius ante bibit.*

3 De astădată, însă, Norden ar fi putut cita un analog mai desăvârșit, din acelaș autor (I, 79, 10): *ὡς ἐν τοῖς πατρίοις ἡμῖνοις ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἔτι καὶ νῦν ἄδεται* (despre Romulus și Remus). Citatul din Xenophon (pentru care, v. acum în special K. Münscher, *Xenophon in der griechisch-römischen Literatur*, Leipzig 1920, p. 92) are, apoi, nu numai ἄδεται, ci: *λέγεται κ. ἄ.* și aceasta e important: *λόγοι* (dela *λόγος* = *ιστορία*) și *ᾠδοί* la o laltă se întîlnesc la Pindar, *Pyth.* I, 183 (*Καὶ λόγοις καὶ ᾠδοῖς*), *Nem.* VI, 51 (*ᾠδοὶ καὶ λόγοι*) = în povești și în cîntece (comp. ver-ul logaedic: *λογαοδικὰ ταῦτα καλεῖται, ἔτι ὁ μὲν δάκτυλος ᾠδοῖς μᾶλλον ἐπιτήδειος, ὁ δὲ προχαιος λογογράφος*; Schol. Hephestion, 163): formula se întîlnește și azi în ngr. *ἄδεται λόγος ἔτι*, fr. *chanter et dire*, germ. *singen und sagen*, rom. *a zice* = a cânta (v. O. Immisch, *Über eine volkstümliche Darstellungsform in der antiken Literatur*, în „Neue Jahrbücher I, 1921, p. 420, unde se poate adăugi la vfr. *chantefable*: it. *cantafavola* și *cantastorie*, împreună cu toată terminologia relativă la „Bänkelgesang“, despre care vorbește Naumann, în „Ztschr. d. Vereins f. Volkskunde“, 1921, p. 1 sqq.). — Cf. Vergilius, *Georg.*, II, 385 sqq.: *versibus incomptis ludunt — Baccho dicemus honorem carminibus patriis* (cf. gr. *ἐπιλήγος*, cîntecele dela culesul viilor, pentru care v. cap. „Volkslied“ din

Flach, *Gesch. d. gr. Lyrik*, I, p. 19 și Silius Italicus, III, 346 sq.: *Gallaeciae pubem barbaram nunc patriis ululantem carmina linguis.* — Locul despre Coriolanus, de altfel, îl relevă, în legătură cu cîntecele lui Arminius, și Reitzenstein (*Hermes* pe 1913, p. 268; cf. p. 471: replica lui R. M. Meyer), adăugînd încă o paralelă din Platon; *ἄπερ αἱ γραῖται ἄδουσιν (Lysis, 205 c.; cf. μῦθος γραϊώδης, anilis fabula).* — Explicația pasagiului din Tacit ca o reminiscență din Xenophon o dăduse, cu mult înaintea lui Norden, Münzer și Reitzenstein (în „Hermes“ pe. 1918), F. Rühl: *Zu Tacitus*, în „Rhein. Mus.“ pe 1901, p. 508 sqq. (omis de Münscher, o. c.). — Adăugăm, în sfîrșit, că într'o recentă comunicare la Academia din Berlin, Wilamowitz și-a exprimat convingerea, că, înainte de poesiile hexametrice recitative, trebuie să fi existat la Greci cîntece epice, asemănătoare cu ale Germanilor: odată găsită forma, în care cunoaștem cu toții eposul recitativ, epopeia și cîntecele isolate sunt numai *cantitativ* deosebite (v. „Berl. Phil. Wochenschr.“ pe 1916, col. 379). — De observat în special atenția deosebită pe care o acordă poeziei populare și 'n genere *folklorului* latin ca factor de istorie literară un G. Curcio, *Storia della letteratura latina*, I, p. 81 sqq.: „Poesia popolare primitiva“, și mai ales regretatul Paul Lejay, *Hist. de la litt. latine des origines à Plaute* (publ. par L. Pichard, Paris s. a.), p. 4 sqq.: „La littérature et le folk-lore“. Acelaș interes pentru folklor se accentuiază acum în urmă și la un istoric de importanța lui Camille Jullian (v. A. von Gennep, *Le Folklore*, Paris 1924, p. 120 sq.).

4. *Saturnalia*, I. 16. — Despre *Andicus* (de la *Andes*; cf. *Alpicus*-Alpes, *sonticus*, *amnicus*, etc.), alt epitet al lui Vergilius, v. Brugmann, în „Indogerm. Forschungen“, XXVI (1910), p. 128 sqq., contra Norden („Rhein. Museum“ pe 1906, p. 175).

5. Ennius, pe care-l imită adesea Vergil, vine în multe privinți, via Naevius, de la Homer. Despre împrumuturile lui Ennius din Naevius (*qui a Naevio vel sumpsisti multa, si fateris, vel, si negas, surripuisti*: Cicero, *Brutus*, 75 sq.) și ale lui Vergil din Ennius, v. în deosebi: E. Norden, *Ennius und Vergilius*, Leipzig 1915, pp. 63, 153 sqq. (Profesorul ber-

Exceptând comediile lui Terentius, nu există în literatura romană o operă mai *imitativă* decît *Eclogele*. Asemănările — ὁμοιότητες — sînt așa de mari, traducerea e pe unele locuri atît de literală, încît, pe baza ei, s'au putut face emendări în originalul grec al lui Theocrit! *Incipe, Damoeta, tu deinde sequere, Menalca* (III, 58) garantează pentru IX, 2 lectura: ᾠδᾶς ἄρχο προᾶτος, ἐφεψάσθω δὲ Μενάλκας; *certent* din VIII, 35 și *texunt* din IX, 42 au înlesnit îndreptările δηρίσαιντο (pro γαρύσαιντο, I, 136) și ὕφαινον (pro ἐφαινον, VII, 8).¹ Totuși, eclogele lui Vergil nu sunt, ca teatrul lui Terentius,² pur *exotice*: ele apar mai degrabă, ca un compromis între obiectivitatea bucolice grecești și subiectivismul elegiei romane, ca o combinație de elemente grecești și elemente italice.³

Acesta e însă, — mai presus de orice controverse de μίμησις sau ζῆλος —, un fapt care domină totul: *literatura romană*, în adevăratul înțeles al cuvîntului, nu e altceva, ea însăși, decît *sintesa specifică* între *afluxul grecesc* și *sedimentul italic*, — deopotrivă de real și important. — Căci, după cum, pînă la influența greacă, nu se poate vorbi de o literatură *romană* în sensul eminent al cuvîntului, tot astfel nu se poate concepe existența acesteia fără existența prealabilă a unei literaturi *italice*,⁴ oricît de primitive și rudimentare.

Să ne oprim un moment la dînsa.

3. Din vechea literatură italică, cu versul ei „antediluvian”,⁵ cu „ciclopica”

lines, care e, acum, poate cel mai de seamă „Vergils forscher”, — cf. *Aeneis, Buch VI!* —, spunea, la un collegium Vergilianum din 1914, în care expunea rezultatele cuprinse în op. cit., — Aen. VII = Ann. VII —, că el aude, în Vergil, glasul lui Ennius; il recunoștea după timbru! cf. de altfel; „locus plane Ennianus” al comentatorilor antici și explicația din Gellius, XII, 2: „Vergilius quoque noster non ex alia causa duos quosdam versus et enormes et aliquid supra mensuram trahentis interposuit, quam ut Ennianus populus agnosceret in novo carmine aliquid antiquitatis”.

— Despre posteritatea lui Homer v. însă: *Homer in der Neuzeit* de G. Finsler (Leipzig 1912), și, în aceeași ordine, adauge: D. Comparetti, *Vergilio nel medio evo*, Firenze 1896; — Ramorino, *Tacito nella storia della cultura*, Milano 1898; — Ed. Stemplinger, *Das Fortleben der horazischen Lyrik seit d. Renaissance*, Leipzig, 1906 (în special, p. 6 sqq.: *Horaz in der Weltliteratur*); — idem, *Horaz im Urteil der Jahrhunderte*, Leipzig 1921; — Zielinski: *Cicero im Wandel d. Jahrhunderte*, Leipzig-Berlin, 1908; — Stemplinger, *Die Befruchtung d. Weltliteratur durch die Antike*, în „Germ.-rom. Monatschr.” pe 1910, p. 529 sqq.

1. Wilamowitz-Moellendorff, *Die Textgesch. d. griech. Bukoliker*, Berlin 1906, p. 110 sqq.; cf. Kurt Witte, *Der Bukoliker Vergil. Die Entstehungsgeschichte einer röm. Literaturgattung*, despre care v. mai jos.

2. Cf. și J. Köhm, *Allat. Forschungen*, Leipzig 1905, Prefața, p. IX.

3. Cf. Postgate, în *Encycl. Britannica*, XXVIII, 113.

4. Luăm cuvîntul în înțeles de: „anterior influenței grecești”.

5. Acest sens pare să aibă epitetul de *Saturnius (numerus)*, dat de poezii elenisanți de mai târziu (cf. Joachim, *Gesch. d. röm. Lit.*, p. 8). V., de altfel: L. Havet, *De saturnio Latinorum versu*, Paris 1880; F. Leo, *Der saturnische Vers*, Berlin 1905, (cantitativ!), contra Lindsay, *The Saturnian Meter*, în „Amer. Journ. of Philol.”, XIV („accentuativ”), *Saturnian verse* (în „Berl. Philol. Wochenschr.” pe 1914, coll. 412—13) și, mai ales, *Early Latin Verse*, Oxford 1922, precum și tesa lui H. Bergfeld, *De versu Saturnio*, Gotha, 1909 și *Das Wesen d. lat. Betonung*, în „Glotta” pe 1916, p. 1 sqq. (transacție între ‚expiratorism’ și ‚musicalism’), mai ales însă Fr. Skutsch, *Forschungen zur lat. Grammatik u. Metrik*, I; același în *Vollmöllers Jahresber. über d. Fortschr. d. roman. Philol.*, VI, p. 460 sq. (categoric și decisiv pentru natura v. sat. analogic cu dimetrele choriambice grecești!). — Între ‚tonic’ și ‚dinamic’, *cantitativ* și *calitativ*, unul preferat de l. liter. (supt infl. grecească), altul de l. populară, stă Abbot („Classical Philology” pe 1907, p. 444 sqq.) și O. Immisch, în *Neue Jahrb.* pe 1912, p. 31 sqq.; cf. însă obiecțiunile lui A. C. Juret, *Manuel de Phonétique latine*, Paris 1921, p. 71 sqq. — Importante, din literatura recentă, în special: Meillet, *Les origines indo-européennes des mètres grecs*, Paris 1923 (scoate în evidență caracterul cantitativ al ritmului indo-european; cf. p. 24; K. Meister, *Die homerische Kunstsprache*, Leipzig 1921 și E. Leumann, *Die*

structură a prosei sale,¹ noi nu avem astăzi decât foarte puține ruine.² Un vast câmp de ruine, însă, e pentru noi întreaga literatură antică, — un splendid „Temple enseveli“.³ Și, din cât ni s'a păstrat, ne putem face, totuși, o idee destul de exactă asupra ei.⁴ Ne ajută, întru aceasta, și mărturiile celor mai aproape de dînsa.

Utinam extarent illa carmina, quae multis saeculis ante suam aetatem in epulis esse cantitata a singulis convivis de clarorum virorum laudibus [τὰ κλέα ἀνδρῶν!] in 'Originibus' scriptum reliquit Cato, spune Cicero (*Brutus*, XIX, 75; cf. *Tusc. disp.*, I, 3 și IV, 2).

Mențiunea e atât de categorică și verosimilă, încît, chiar independent de faptul că ea coroborează cu altele (v. mai sus, n. X), o putem primi, — fără a împărtași, neapărat, exagerările lui G. De Sanctis,⁵ care, pe urmele lui Niebuhr, declamă împotriva acelei „imitazione greca la quale uccise nel Lazio lo sviluppo originale della poesia, che pur s'era iniziato in modo assai promettente con l'epopea popolare“.

„Căntece bătrînești“, întru preamărirea acelor *maiores*, pentru cari Romanul tradiționalist a avut totdeauna un cult, — *moribus antiquis res stat Romana virisque!*,⁶ nu se putea să nu existe în Italia.⁷ Și, dacă dovezi directe de existența lor lipsesc, cele indirecte ajung pentru a fi siguri de ele și a ni le închipui, aproximativ, cum erau: amestec de elemente istorice cu elemente fantastice și mitice.

Expresie a unui suflet practic, legat de viață și lume, poesia italică trebuia să reflecte împrejurările acestei vieți, în legătură cu omul, cu pământul, cu zeii.⁸ De aici acele litanii poetice, pe care le putem judeca după fragmentele, nu prea inteligibile, ce

neueren Arbeiten zur indogerm. Metrik, in „Kuhn's Zeitschr.“, 1924, p. 177 sqq.); Blümel, *Grundbedingungen der quantitativen und der akzentuierenden Dichtung* (in „Streitberg-Festgabe“, Leipzig 1924, p. 15) și Saran, *Die Quantitätsregeln der Griechen und Römer* (*ibid.*, p. 299), cf. încă: Fr. D'Ovidio, *Versificazione italiana e arte prosodica medievale*, Milano 1910, iar, acum în urmă, și E. Cocchia, *L'armonia fondamentale del verso latino*, Napoli 1920, 2 vol. (în special, cap. VII și VIII), ajungând la o „conformită originaria dell' accentuazione greco-latina“ (cap. IX). — *Saturnius*, interpretat ca „Vers d. Säers“, în legătură cu o întregă teorie: Bücher, *Arbeit und Rhythmus*⁸, cap. VII (Cicero nu face, deci, o simplă metaforă când spune, *De legibus*, I, 1: Nullius autem *agricolae cultu stirps tam diuturna quam poetae versu* (?) seminari potest“!). Adde: J. Fraser, *The Saturnian Meter*, in „Amer. J. of Phil.“ pe 1909, p. 430 sqq. — Ca un *versus saturnius*, atestat de altfel și pentru oscă, umbrică și peligniană (Leo, *o. c.*, p. 66 sqq.), a fost considerată de curând și celebra inscripție faliscă pe cupă (C. I. E. 8179): foied vîno pipáfo, crâ cärefo (J. Friedrich, *Ein faliskischer Saturnier*, in „Indogerm. Forsch.“, 37 [1916/17], p. 143.

1. Caracterisarea e a lui Skutsch, in „Kult. d. Gegenwart“, I, 8, p. 442.

2. Livius, VI, 1: [*litterae*] *etiam si quae in*

commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe [a Gallis, ann. 387] pleraeque interiere.

3. Cf. Wissowa, *Bestehen u. Vergehen in d. röm. Literatur*, Halle a. S. 1908, p. 4.

4. Pentru inscripții, v. E. Diehl, *Alllateinische Inschriften* (coll. Bonn, 1909).

5. *Storia dei Romani*, II, 500. — Aiurea (*o. c.* I, 22, n.) De Sanctis însuși, combate exagerarea lui Niebuhr, și, în genere, exprimă asupra literaturii romane păreri din cele mai competente și judicioase. V. în special discuția asupra autenticității textului celor XII table: II, 62, sqq. — Cf. Gaetano Curcio, *Storia della letteratura latina*, I, Napoli 1920, p. 81 sqq.

6. Ennius, *Annales*, v. 500 Vahlen².

7. V. cap. precedent, p. 12, n. 3, cum și: E. du Ménil, *Poésies populaires latines antérieures au 12^e siècle*, Paris, 1843, Introduction.

8. Un 'liber vetustissimorum carminum, qui ante omnia quae a Latinis scripta sunt compositus ferebatur' e pomenit la Macrobius, V, 20, 17; scholiastul la Georg. I, 100 extrage din el o regulă țărănească versificată: *hiberno pulvere, verno luto grandia farra, Camille, metes*, (v. E. Diehl, *Poetae Romani veteres* p. 4; cf. Leo, *Gesch. d. röm. Lit.*, I, p. 13, n. 2).

ni s'au păstrat în *Carmen Saliare* ('axamenta') și *Carmen Arvale*,¹ acele 'incantamenta magica' (v. Varro, *De re rust.*, I, 2, 27)² de aici, acele *neniae*, cîntece de îngropăciune, 'bocete', pe care le vor înlocui mai tirziu imitațiile artistice ale θρηνος-ului grec.³ De aici și acele *carmina triumphalia*, zise de corul soldaților ce însoțiau carul de triumf al comandantului, în care *Italum acetum* (Horatius, *Serm.*, I, 7, 32) își face apariția, alternând „strigăturile” cu elogiul (v. Suetonius).⁴

Dar, unde această pornire spre luare-în-ris a Romanilor, caracteristică în genere poporului, dar mai ales inteligenței lucide a Italicilor, unde acest *spirit satiric* nativ se simte mai la largul său, este în *versus fescennini* (de la orașul falisc Fescennium). Pline de vervă batjocoritoare și agresivă (*malum carmen occentare* e pedepsit de legea decemvirală),⁵ cînd se cîntau la serbări rurale, versurile acestea

1. V. C. Thulin, *Italische sakrale Poesie u. Prosa*, Berlin 1906 — cf. Horatius, *Epist.*, II, 1, 85—6: *Iam Saliare Numae carmen qui laudat, et illud, Quod mecum ignorat, solus vult scire videri*; Quintilian, I, 6, 40: *Saliaria carmina vix sacerdotibus suis satis intellecta*. — O nouă încercare de reconstituire și interpretare a lui *Carmen Arvale* face A. Zimmerman, în „Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung”, XLVIII, p. 151 (același, în „Philologus”, pe 1917, p. 472 sq., încearcă același lucru pentru inscripția „Duenos”, asupra căreia revine *ibid.*, 1923, p. 425); alta, R. Meringer, în „Wörter und Sachen”, VII (1921), pp. 33—49. Din literatura mai nouă, v. încă: broșurica lui A. Reichardt, *Die Lieder der Salier und das Lied der Arvalbrüder*. Leipzig 1916; A. Ernout, *Recueil de textes latins archaïques*, Paris 1916; — G. Minasi, *L'antica poesia sepolcrale latina* (studio critico), Roma 1920. — Pentru tot ce privește verificația latină arhaică, v. W. M. Lindsay, *Early Latin Verse* sus-citată.

2. Heim, în „Jahrb. f. Kl. Ph.” pe 1893, p. 465 sqq.; Audollent *Devotio ou defixio?* (în *Mél. Boissier*”, p. 37 sqq.; cf. idem, *Defixionum tabellae*); — W. F. Otto, *Religio und superstitio*, în „Arch. f. Religionswissenschaft”, XIV (911) p. 406 sqq.; W. Warde Fowler, *The Religions Experience of the Roman People from the Earliest Times to the Age of Augustus*, Londra 1911 (în special, cap. XVIII: Vergil, ca exponent al religiosității romane, — *pietas*, — despre care, și Norden, *Aeneis*, Buch VI, p. 335); același, *Roman ideas of deity in the last century before the christian era*, Londra 1914.

3. V. în special: Fr. Vollmer, *Laudationum Romanorum funebrium historia et reliquiarum editio*, Leipzig 1891; asemenea: Amatucci, *Neniae et laudationes funebres*, în „Rivista di fil.” XXXII (1904), p. 625 sqq. cum și tesa d-lui E. Galletier: *Étude sur la poésie funéraire romaine d'après les inscriptions*, Paris 1922. — Pentru epitaf, v. Bücheler, *Carmina epigraphica* și Fr. Plessis, *Poesie latine: Epitaphus*, Paris 1905 (cu un studiu „sur la Poésie funéraire à Rome d'après les inscriptions” de H. Focillon); cf. și V. Pârvan, *Gânduri despre lume și viață la Greco-*

Romanii din Pontul sting, în „Memoriale”, București 1923, p. 11 sqq.

4. Ritmul în care erau compuse aceste „carmina triumphalia” (atit de pornografice, încît ar putea fi numite mai exact: *triumphallica*!), era *tetrametrul trohaic*, prin excelență popular (cf. metrul poeziei noastre populare însăși!).

5. *Si mala condiderit in quem quis carmina, ius est iudiciumque* spune Trebatius (Hor. *Serm.* II, 1, 83); *quin etiam lex poenaeque lata, malo quae nollet carmine quemquam describi* (același, *Epist.* II, 1, 152, sqq): dovezi suficiente de lipsa de temeii a teoriei, care contestă existența la Roma a invectivei personale: *ὄνομασσι κομποδαίτυ* a vechii comedii attice. — Pentru sceptici, să adăugăm totuși mărturia lui Hieronymus (ep. XXII, 32, 2): *nomina taceo, ne saturam putes* (V. însă și cele spuse mai departe, sub Satura), precum și celebra polemică între Naeivius și Metellus (despre ea, acum: Jachmann, *Naeivius und die Meteller*, în *Ἀντίφωνον, Festschr. Wackernagel*, Göttingen 1924, pp. 181—9 și E. Vetter *Naeivius und die Meteller*, în *Ἄριστος, Festg. zur 25 jähr. Stiftungsfeier des Vereins Kl. Philologen in Wien*, Viena 1924, pp. 48—51): *dabunt malum Metelli Naeivio poetae*, ca răspuns (apocrif!) la *fato Metelli Romae fiunt consules* (exemplele tipice pentru 'saturius numerus') cu următorul epilog (retractare!) din Gellius: „sicuti de Naeivio quoque accepimus, fabulas eum in carcere duas scripsisse, 'Hariolium' et 'Leontem', cum ob assiduum *maledicentiam et probra* in principes civitatis de *Graecorum poetarum more dicta* in vincula Romae a triumviris coniectus esset: unde post a tribunis plebis exemptus est, cum in his quas supradixi, fabulis *delicta sua et petulantias dictorum quibus multos ante laeserat diluisset* (*Noctes atticae*, III, 3, 15). Despre *invektivă* la Roma (cu bibliografie), v. A. Kurfess, *Invektivpoesie des röm. Altertums*, în „Jahresb. d. phil. Vereins zu Berlin” pe 1916 p. 184 sqq. — Cf. totuși și Quintilian, IX, 2, 36 sq.: est et iactus sine persona sermo (v. supt *satura*); Plin. jun., *Epist.* VI, 21, 5 (despre comedia lui Verginius Romanus): *Ornavit virtutes, insectatus est vitia, fictis nominibus decenter, veris usus est apte*. — Cf. în sfîrșit fr. *chanson(nette)* cu

se mulțumiră, pare-se, să fie o tachinerie grobiană și pornografică (fescennina iocatio s. licentia) atunci când ele se adresau, într'un fel de orăție, sau conăcărie tânărului căsătorit, la nunți.¹

Din *versus fescennini*, poate, dar, în orice cas, mai presus de ele, se ridică, însă, o nouă specie de poezie: *satura*.

Ce e cu originea acestui cuvînt și cu înțelesul vorbei lui Quintilian, — se va vedea mai amanunțit pe urmă (cap. 4). Aici vom spune atita, că supt numele de *satura*, s'a înțeles în literatura romană, nu numai genul clasic, în care au excelat Lucilius și Horatius, ci și un soi de compoziție intermediară între fescennine și adevărata dramă, inaugurată mai tîrziu (240 a. Chr.) de Livius Andronicus.

Germanii dramatici erau dejă în 'alterna verba' (alterni versus) din fescennine și, supt influența etruscă,² satira dramatică e pe cale de infiripare; dar, strînsă între drama grecească, cu care nu se putea, evident, compara, și între *fabula Atellana*,³ strîmtoară de lege, care o împiedeca în atacurile ei personale, vechea *satura* plebeie se menține un timp 'in cauda', ca *exodium* al reprezentației grecești, pînă cedează cu totul.

Dacă adăogăm acum *mimul*, caricatura bufonă, 'caraghiozlicul' popular, curat și străvechiu italic,⁴ am incheiat revista poeziei italiice. Iar, dacă amintim, pe lingă acestea, de *annales pontificum*,⁵ de *libri pontificii* și *augurales*, de *commentarii consulum* și *acta fratrum arvalium*, de *commentarii* și *foedera regum*, de *leges regiae* (despre *leges XII tabularum*, *lex legum*, *lex decemviralis* sau *carmen necessarium* a fost vorba, tot în treacăt, mai sus),⁶ de *stemma* și *tituli* (*sepul-*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

caracter satiric, cf. *mala canzone*, etc. (v L. Olschki, în „Archivum Romanicum“, VIII, p. 325).

1. Cazul lui Archilochos, la Greci, pe care-l citează Horatius (*Epist.*, I, 19, 23. sqq.) comparându-l cu Alkaios, care „nec socerum (sc. Lycamben) quaerit, quem versibus oblinat atris, nec sponsae laqueum famoso carmine nectit“, are cu totul alt caracter.

2. Histrionii etrusci au fost, spune Livius (VII, 2), profesorii de teatru ai tineretului roman (cf., de altfel, controversa Leo-Hendrickson), *persona* însuși, originar 'mască' (cf. τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα, cum și vr. *față*, *obraz*, 'personagiu'), e de asemenea etrusc: **perso*(=etr. *persu*) — *personare* — *persona* — *caupo* — *cauponari* — *caupona* (Skutsch, în „Arch. f. lat. Lexikogr.“. XV, p. 145 sqq.). Insuși lat. *scaena* se demască, grație vocabulismului său, ca transmis prin Etruscă: gr. σκηνή, resp. σκηνά, întocmai ca etr. *ca-laina* = gr. γαλήνη, dor. γαλάνα (W. Schulze, în Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung“, 52 [1923], p. 242). Să adăugim aici, că, după o nouă explicație (Herbig, Glotta, V, 248; *Rel. u. Kultus der Etrusker*, p. 12), *Mercurius* n'ar fi el însuși decât o veche divinitate a gîntei etrusce *mercu*: legătura cu *merx*, *mercari* — care a făcut posibilă stabilirea relației cu gr. Ἐρμῆς — n'ar fi decât o etimologie populară.

3. Originare 'a civitate Oscorum Atella' (în *Campania*. Ținutul locuit de *Campani* = Καμπάνοι, „Capuani“!), aceste străvechi *commedie dell'arte*, piese

cu personajii fixe (pentru *Maccus*, *Bucco*, *Dossennus*, v. Schulze, o. c., pp. 298, 315„, și E. Lattes, în „Glotta“, II, 269), se represintau în dialectul osc până pe vremea lui August (cf. *osci ludi*). V. și A. Dieterich, *Pulcinella*. Leipzig 1897, p. 87 sqq.

4. V. H. Reich, *Der Mimus*, Berlin 1903. — „Dramatische Volkspoesie“ (I, 331), cu un accentuat caracter de *improvisație* (ἀπτοσχεδιαστική: 324), nota dominantă a mimului nu e antipatica *ιδέα ιαμβική* a vechii comedii, cu atacul personal (ψόγος), ci *humorul*, cu *tipuri* generale (327). Atellanele, după R., nu sunt decât „ein Kind des italischen Mimus“ (42); iar, relativ la origine, e de notat *stupidus Graecus* (23). — In Tacitus, *Dialogus de Orat.* 40: 'populi quoque et histriones *auribus* uterentur' s'ar putea ceti, cred: **pappuli* (s. *pipulo coqui*?) q. e. h. *naribus* u. (Vahlen: *populi poetae* q. e. h. a. u. — *Naribus* (s. *ut*?), deja Roth: v. ed. Gudemann, Leipzig. 1914, p. 179, in *appar.*).

5. Sunt cele dintâi periodice din anticitate, și, oricum ar fi soluția controverselor relativă la originalitatea legislaturii Romanilor „eine Erfindung kann man ihrem nüchternen und praktischen Sinn nicht abstreiten: *die Erfindung des Zeitungswesens*' (W. Riepl, *Das Nachrichtenwesen des Altertums mit besonderer Rücksicht auf die Römer* Leipzig 1913, p. 376). „Cel mai vechiu redactor, editor și depositar în Roma a fost *Pontifex maximus* (*ibid.* p. 377).

6. V. Bruns—Gradenwitz, *Fontes iuris Romani antiqui*¹, I, p. 15 sqq. Th. Kipp, *Gesch. d. Quellen des*

crales sau *imaginum*), — am isprăvit această *σύνοψις* (*conspectus*) a literaturii italice și nu ni rămâne decît să conchidem.

Conclusia vine singură.

Cu toată „structura cicopică“ a literaturii romane începătoare, de care se vorbește și de care am vorbit, această epocă însăși a ei, care preludiază de departe — prin bronzul întâielor fusiuni cu spiritul grec — la aurul epocii republicane și imperiale a lui Cicero și Augustus — de la Livius Andronicus pîna la Titus Livius și de la Augustus pîna la Augustinus —, nu poate fi socotită ca o simplă epocă preistorică a pietrei cioplite sau șleiuite, pentru că ea e însăși prefața sau, mai bine, primul capitol din istoria literară a Romei: metafora „structurii ciclopice“ nu trebuie exploatată împotriva realității. Fără influența grecească, literatura romană, evident, n'ar fi fost ce a fost; de existat, însă, ea ar fi existat, de sigur, pentru că — există,¹ iar vorba lui Carneades despre sine însuși, că, să nu fi existat Chrysipp, n'ar fi existat nici dînsul (*εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρυσίππος, οὐκ ἂν ἦν ἐγώ*; Diogenes Laertius, IV, 9), s'ar aplica aici încă mai puțin decît în cazul faimosului retor. Căci, dacă poezia grecească n'a găsit, la venirea ei în Italia, o floră literară vrednică de dînsa, ea n'a găsit nici un pustiu. Așa-zisa absolută „sterilitate“ poetică a spiritului roman e un mit tot atît de exagerat, ca și dogma despre forța creatoare *ex nihilo* a spiritului grec: *πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέν* (Ioan, I, 3).

4. Să ne întoarcem la *satiră*.

Quintilian, pe care Martîial îl proclamă bombastic *gloria Romanae togae*,

*römischen Rechts*², Leipzig 1903; — G. Declareuil, *Rome et l'organisation du droit*, Paris 1924; Paul Lejay, *Histoire de la littérature latine des origines à Plaute*, Paris [1924!]: consacrată, în mare parte literaturii juridice. — Extrem de interesant, articolul *Le latin et le droit roman*, de H. Lévy-Bruhl, din „Revue des Études Latines“ II, (1924), pp. 103-120; cf. W. Kalb, *Das Juristenlatein*, Erlangen 1886 și *Roms Juristen, nach ihrer Sprache dargestellt*, 1890. — Manualul d-lui I. C. Cătuneanu, *Curs elementar de drept roman*, Cluj 1922, oferă o bună orientare în materie pentru începători. — Pentru *lex* = articol (de lege), v. Mommsen, *Δωδεκάβιβλος*, în „Mélanges Boissier“ p. 1 sqq. — Controversa relativă la autenticitatea textului, între Pais și Lambert (contra) și Girard și Lenel (pentru), încheiată în favoarea acestora, vezi-o la *De Sanctis o. c.*, II, cap. 14. — Pentru întrebuintarea textului, deși modernizat (în fonetism), ca bază a studiilor de gramatică în școlile din Roma, cf. *docent litteras, iura, leges*, din „Mostellaria“ (ap. Leo, *Gesch. d. r. Lit.* I, 40, nota): întocmai ca în școlile cretane, al căror program de studiu prevedea în rîndul întâiu: *μανθάνειν τοὺς νόμους . . . μετὰ τινος μελωδίας* (Aelianus *Varia hist.* II, 39). — Asemănările pîna la identitate cu formulele juridice grecești (gravate în 12 coloane de piatră) dela Gortyna (Creta; v. acum J. Kohler u. E. Ziebarth, *Das Stadtrecht von Gortyn und seine Beziehungen zum gemeingriechischen Rechte*, Göttin-

gen 1912), legătura incontestabilă cu legiurile grecești din Italia-de-jos, acasă, totuși, categoric o influență greacă (compară, între altele, Livius, III, 34 cu Cicero *De oratore*, I, 42). Ea se constată, de altfel, încă la Appius Claudius Caecus (alias Crassus), primul scriitor roman, ale cărui sentințe în versuri saturnice înfățișau γυνῶμαι pythagoreice (Cicero, *Tusc.*, IV, 4: *etiam Appi Caeci carmen . . . Pythagoreum videtur*), precum, mai târziu, „Ennius sapiens“ va redă în latinește *somnia Pythagorea* (Horatius, *Epist.*, II, 1, 52). — Pentru asemenea maxime pythagoreice, etc., v. și W. Schultz, *Rätsel aus dem hellenischen Kulturkreise*, I (Leipzig 1909), p. 112 sqq. — Încă la anul 343 când senatul roman ridică, precum se știe, o statuie lui Pythagoras, influența grecească era, oarecum, oficial recunoscută și pragul literaturii romane *graecanica arte*, trecut: însuși tratatul *de agricultura* al bătrînului Cato, prima scriere literară în prosă (v. în special F. Leo, *Gesch. d. röm. Lit.*, I, 272 sqq.), nu e în esență, decît o colecție de precepte (agronomice) și rețete (medicale, culinare, magice); cf. și biografia sa la Plutarch, II, 4, unde Cato e înfățișat ca elev al pythagoreanului Nearchos.

1. Cf. Plessis, *La Poésie latine*, Paris 1909, Introducere, cum și Cartault, *La Poésie Latine*, Paris 1922, p. 7. Cf. suggestivul essay al lui E. G. Sihler, *From Augustus to Augustine*, Cambridge 1913.

dar care era, în realitate, un *rhetor* κατ' ἐξοχήν, cum i-a zis, cu mai multă dreptate, Iuvenal, a lăsat, în acea „Institutio oratoria“ a sa, care e, de fapt, nu numai o εἰσαγωγή,¹ ci cea dintâiu istorie a literaturii romane,² rîndurile acestea:

Satura quidem tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus *Lucilius* quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non eiusdem modo operis auctoribus, sed omnibus poetis praeferre non dubitent. Ego, quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio, qui Lucilium ‘fluere lutulentum’ et ‘esse aliquid quod tollere possis’ putat. Nam eruditio in eo mira et libertas atque inde acerbitas et abundantia satis. Multum eo est tersior ac purus magis *Horatius* et, nisi labor eius amore, praecipuus. Multum et verae gloriae quamvis uno libro *Persius* meruit. Sunt clari hodieque et qui olim nominabuntur. Alterum illud etiam prius *satirae* genus sed non sola carminum varietate mixtum condidit *Terentius Varro*, vir Romanorum eruditissimus. Plurimos hic libros et doctissimos composuit, peritissimus linguae Latinae et omnis antiquitatis et rerum Graecarum nostrarumque, plus tamen scientiae collaturus quam eloquentiae. *Iambus* non sane a Romanis celebratus est ut proprium opus: cuius acerbitas in *Catullo*, *Bibaculo*, *Horatio*, quamquam illi epodos intervenit, reperietur (X, 1, 93).

Wilamowitz³ asigură, că, dacă Horațiu ar fi cetit rîndurile acestea, cu ‘satura tota nostra est’, ar fi ris din toată inima. „Roman e în ea numai numele, și pe acela el îl desprețuia“.

Nu știm ce ar fi făcut Horațiu; dar alți învățați decît Wilamowitz nu recunosc nici atîta: romanitatea numelui.

Iată, P. Lejay nu vede nicio piedică, pentru ca, nu numai forma *satira*, ci și *satura* să reprezinte pe gr. σάτυρα: ca *Burrus* din *Pyrrhos*, sau *scutica* din σκυδική, ‘la lanière des Scythes, la nagaïka des Cosaques’.⁴

E sistemul, cu drept cuvînt condamnat în ultimul timp,⁵ de a căuta expli-

1. Menținem această caracterizare, datorită lui Norden: obiecția, că corespondentul lat. ar fi în acest cas *introductio*, nu schimbă faptul.

2. G. Boissier, *Satura tota nostra est*, în „Annuaire de l'École pratique des Hautes Études“ pe 1895, p. 7. — Cf. A. Croiset, *Deux observations de Quintilian sur la littérature grecque*, în „Mélanges Boissier“, p. 143 sqq. — După W. Rennie, *Satura tota nostra est*, (în „Classical Review“, XXXVI, p. 21 sqq.), Quintilian nu înțelege „originea romană“, ci „caracterul roman“, al satirei și perfecționarea ei de către Romani.

3. *Die griech. Lt. d. Altertums*, p. 101 (în „Kultur d. Gegenwart“). — „Pointa“ marelui învățat se găsește, de altfel, la însuși Horațiu: *Si foret in terris, rideret Democritus...* (*Epist.*, II, 1, 194). De fapt, ea e un loc comun: πῶσον δ' ἂν ἐπ' αὐτῷ Δημόκριτος ἐγέλασε καὶ αὐτός, τί δαὶ καὶ λέγειν, ᾧ ἔργον τοῦτο ἦν; zice Aelianus (*Var. Hist.*, IV, 29), vorbind de regretul lui Alexandru-cel-Mare, că n'a putut cuceri măcar toată lumea cunoscută, cînd, după cum aflase din Democrit, mai existau și altele, necunoscute. Cf. *ibid.* IV., 20: „κατεγέλα δὲ πάντων ὁ Δημόκριτος... ὄθειν καὶ Γελασίον αὐτὸν ἐκάλουν οἱ πολῖται (= Ἀβδηρι-

ται)“, iar, pentru *alte* paralele, v. Kiessling-Heinze, *ad loc.*

4. *Les Satires d'Horace*, p. 91, (Ar fi putut adăugi pe fr. *cravache*, it. *corbaccio*, ‘gîrbaciul croat’; cf. și Marțial X, 62, 8: *cirrata loris horridis Scythae pellis*). Dar, — lăsînd la o parte, că în ce privește *scutica*, derivarea din *σκυδική*, de la *σκυτός* ‘cuir, fouet’ (cf. *scutum*), e preferabilă, — dificultatea de căpetenie stă aiurea: lat. *satura* postulează un grec. ἄτυρα (v. Wilamowitz, în *Götting. gel. Nachrichten* pe 1895, p. 224, nota; cf. totuși dubletul gr. ὄς și οὄς = lat. sus!), iar lat. *satur* există dejă în „Carmen Arvale“. Semnificative în chestie sînt și următoarele pasagii din Tibullus (neglijate în deobște):

Turbaque vernarum, *saturi* bona signa *coloni*,
Ludet et ex virgīs extruet ante casas (II, 1, 23-4).
Agricola assiduo primum satiatum aratro
Cantavit certo rustica verba pede
Et *satur* arenti primum est modulatus avena
Carmen, ... (*ibid.* vv. 51-4).

De notat că lat. *colonus* e părintele engl. *clown* (cf. și ngr. χωριάτης, „grossier“, lit.: „țăran“, germ. *Tölpel* = *Dörfner*, etc.).

5. Fr. Skutsch, *Zur Wortzusammensetzung im Lateinischen*, în „Festschrift C. F. W. Müller“,

care a unui fenomen roman pe malurile Gangelui sau măcar ale Acheloului, fără a fi încercat, prealabil, s'o afli pe malul Tibrului, — cum e cazul cu *satura*.

În adevăr, lat. *satura*, în sensul literar, nu poate fi cu nici un preț separat de *satur*: *satura lanx*, farfurie 'con tutti frutti' care se oferă în fiecă an zeilor, *satura lex*, lege miscelaneă, referitoare la obiecte disparate,¹ duc, în mod firesc, prin analogie, la *satura*, sc. *fabula*, *poesis*,² 'literarisches Quodlibet, potpourri'. Înțelesul fundamental, comun, e acela de 'amestec'.³

De fapt, așa cum apare încă la Ennius, — pe care Quintilian îl neglijează,⁴ *saturae*, are sensul gr. *ἄτακτα, σύμμικτα*.⁵ Termenul n'a fost întrebuințat, însă, după Ennius, decît de Seneca ('Apotheosis Ann. Sen. *per saturam*') și Pescenn. Festus ('historiarum libri *per saturam*'),⁶ în legătură cu *Saturae Menippeae* ale

Leipzig 1900, p. 83 = *Kleine Schriften* von Fr. Skutsch, ed. Kroll, Berlin 1914, p. 154.

1. Expresia, ca atare, pare a fi totuși o inovație a gramaticilor; atestată la clasici e numai (*legem ferre*) *per saturam*. Cf. Sallustius, *Bellum Jug.*, XXIX: 'Igitur rex, uti constituerat, in castra venit, ac pauca praesenti consilio locutus de invidia facti sui, atque ut in deditionem acciperetur, reliqua cum Bestia et Scauro secreta transigit; dein praetero die, quasi *per saturam* sententiis exquisitis, in deditionem accipitur' (= 'în bloc'; cf. 'cu hurta'). Cf. *imperium per saturam dare, aliquid in (per) saturam facere*, etc.: (Teuffels Gesch. d. r. Lt., ed. Kroll-Skutsch, I, (1916), p. 6).

2. Asupra înțelesului termenului *fabula*, v. „Revue de philol.“ pe 1912, p. 276, și „Hermes“ pe 1916, p. 233 sqq. — Termenii lat. pentru 'poet', afară de *fescenninus* (italic) și *grassator* ('parasit') sunt streini: *vates* (celt) *poëta* (grec). Cf. și *lusor* (la Ovidiu, unde și *ludicra*); apoi; *carmen*, *poesis*, *nugae* (= *παίγνια, ἔρωτοπαίγνια*, la Philitas întiuu, de unde l-a luat Catull, după Wilamowitz, *Hellenist. Dichtung*, II, 306), etc.; — cf. Horatius, *Epist.*, I, 1, 10: et versus et cetera ludicra pono; Plinius, *Epist.*, IV, 14, 9: proinde, sive 'epigrammata', sive 'idyllia', sive 'eclogas', sive, ut multi, 'poematia', seu quod aliud vocare malueris [*nugas meas*,] licebit voces: ego tantum *hendecasyllabos* praesto (*ἑνδεκασύλλαβοι*). — Concepția poeziei ca un „lusus“ nu e, de altfel, specifică Romanilor: drept *παιδιά* e taxată întreaga poezie la Platon, *Republ.*, p. 602 b.

3. Paulus ex Festo, p. 315 M.: '*Satura*' et cibi genus dicitur ex variis rebus conditum, et lex multis aliis conferta legibus, et genus carminis, ubi de multis rebus disputatur (cf. Festus, ed. Lindsay, pp. 416--7). — Schol. Pers., p. 241 Jahn: '*Satira*' est genus clarni vel lancis multis ac variis frugum generibus plena. Caracterul acesta de „mélange“ (cf. fr. *farce* față cu *farcir*) al satirei romane în genere îl accentuează și Iuvenal, cînd vorbește (I, 85) de *nostri farrago libelli; omnigenum carmen* al lui Probus (ad Verg. Bucol. VI, 31), despre satira varro-niană, are acelaș sens (cu privire la varietatea metrică). De altfel, *satura* ar putea fi socotit și ca un cuvînt independent, neutru plural al adiectivului, fără niciun substantiv subiñteles (cf. Uilmann, *Sa-*

tura and Satire, in „Class. Philol.“ pe 1913, p. 172 sqq.; același, *The present status of the 'Satura' question*, in „Studies in Philology“, XVII⁴ [1920], p. 397 sqq.). — Cf. O. L. Wheeler, '*Satura*' as a generic term, in „Classical Philology“ pe 1912, p. 457 sqq. — După Ingersoll, *Roman Satire: its early name?* (*ibid.*, 1912, p. 59 sqq.), în terminologia literară din vremea lui Cicero și Horațiu s'ar fi întrebuințat ca denumire a satirei *schedium* (cf. mai jos, p. 20, n. X). — Asupra numelui, ca și asupra genului însuși, v. în sfîrșit art. respectiv al lui Kroll, *Satura*, din Pauly-Wissowa-Kroll-Witte și, recent de tot, studiul Olandesului. F. Muller Jzn: *zur Geschichte der römischen Satire*, in „Philologus“ pe 1923, pp. 230--80: o adevărată monografie!

Asupra titlului și caracterului romanului lui Petronius (*Satiricon*, nu „*Satyricon*!“), v. cele spuse de O. Immisch în „Neue Jahrb. f. d. Kl. Alt.“ din 1921, p. 419, n. 1 (titlul e grecesc și n'are a face cu lat. *satura*, cum credea Bücheler, fiindcă reprezintă τὸ σατυρικὸν μέρος al vieții prin acei ἄνθρωποι ἐφήμεροι καὶ σατυρικοὶ τοῖς βίοις, de cari vorbește Plutarch, Galba 16 și Pericles 5, în contrast cu *πραγικοὶ ἄνθρωποι* din tragediile lui Seneca), și de A. Ernout (*Pétrone*, ed. „Les Belles Lettres“, Paris 1922, p. XXXV), după care titlu *Satiricon* e gen. pl. alla greca, obișnuit în materie (*Poimenicon, Ephesiacon, Aethiopicon*), de la adj. *satiricus* formație hibridă, poate intenționat parodică, din lat. *satura*, *satira*, grația *Satiricon* explicându-se prin influența gr. *σατύρος*.

4. Cf. Porphyrio, *ad Hor., Serm.*, I, 10, 47: *Ennius IV libros saturarum reliquit*.

5. Fr. Marx, *C. Lucilii carminum reliquiae*, I, Prolegomena, p. IX sqq. — *Satyr*a e 'forma în umbra scholarum a doctis excogitata'. iar *satira* 'non Latina, sed Graecanica' (*ibid.*). Pentru *satura* lui Petronius, v. ed. Bücheler—Heraeus (Berlin 1912), cum și considera iunile introductive ale lui A. Ernout, la ed. „Budé“ (*Le Satiricon* de Pétrone). Să notăm, în legătură cu problema originalității, părerea lui Collignon (*Étude sur Pétrone*, p. 324): „S'il a imité un roman grec, son imitation reste profondément originale“ (cf. Friedländer, *Cena Trimalchionis*,³ p. 7).

6. Cf. *ποικίλη ιστορία* („istoria cę împistrată“, traduce Filaret al Râmnicului, în Prefața mineiului

lui Varro. Lucilius pare a-și fi intitulat satirele sale: *poemata* ('per saturam'?) sau *sermone*s. Horațiu, care pomenește într'un loc de *satira*,¹ și le-a intitulat, sigur: *sermone*s.

*Sermone*s însă e traducerea grec. διατριβαί, care trimite direct la Bion, considerat, după Horațiu,² ca părintele *diatribei* (ca. 280), — harangă populară în care oratorul întrebă și-și răspunde singur, specie de predică scurilă și patetică în care se critică și se moralizează, „Umwertung aller Werte“, plină de anecdote, de epigrame... Așa o definește Wilamowitz (*l. c.*), observînd însă, în acelaș timp, cu dreptate, că ea nu se poate numi cu un nume propriu și că, dacă e să i se arate neapărat un începător, ar fi: *cinicii*.³

Dela aceștia, cît și dela Bion: dela iambii lui Archilochos, pe cari Quintilian nu i-a uitat de loc, cum afirmă Boissier (*l. c.*, p. 8), pentrucă vorbește de ei în liniile imediat următoare (v. citatul!);⁴ de la *rhintonica*, atribuită Tarentinului Rhinton; de la σίλλοι și satira menipee:⁵ de la toți și de la toate acestea purcede, de toate depinde satira romană: *hinc omnis pendet Lucilius* — și, împreună cu el, *Horatius*.

Și, cu toate acestea, satira romană e *romană*, — *originală* per excellentiam. Pentrucă, — și aici împrumutăm în totul rezultatele lui Boissier, care ni se par definitive, — ea a reușit să împreune, într'o sintesa caracteristică, cele două elemente, obișnuit separate, ale satirei grecești: elementul polemic al iambilor și elementul didactic al gnosticilor,⁶ — temperînd prin morală violența personalităților

pe April!) a lui Aelianus. (Observația a făcut-o, mult înaintea de Norden [*Ennius u. Vergil*], Casaubonus, *De Satyrica Poesi*, Paris 1605, p. 322, care adaugă și alte citeva titluri *eiusdem farinae*: le-am putea înmulți cu prisosință, din Prefața la Naturalis Historia a lui Plinius și *Noctes Atticae* ale lui Gellius. Adăugăm că Bion Borysthenitul e caracterizat la Diogene Laetius: πολὺτροπος καὶ σοφιστῆς ποικίλος (IV, 47); cf. Th. Ch. Burgess, *Epideictic Literature*, Chicago 1912, p. 225 sqq.: διατριβή). Cf. Plinius, *Epist.*, VIII, 21, 4: *liber fuit et opusculis varius et metris*.

1. *Serm.*, II, 1, 1: 'sunt quibus in satira videtur nimis acer'.

2. *Epist.*, II, 2, 60: *Bionei sermone*s.

3. Pentru caracterul improvizajiilor de acest gen, cf. și σχέδιον=*ex tempore dictum, silva*: 'ex tempore scribunt' (Klotz, în „Rhein. Mus.“ pe 1909, p. 473 sqq.). Dionys. Halicarn., *Antiquit. Rom.*, VII, 72: Νῦν δὲ ποιήματα ἄθροισιν αὐτοσχέδια (cf. *ibid.*, II, 34: θεοὺς τε ἕμνοῦσα πατρίους ᾠδαῖς καὶ τὸν ἡγεμόνα κωδαινοῦσα ποιήμασιν αὐτοσχέδιοις). Pentru *κυνική ιδέα* în satira romană, cf. alternarea între *cynicae* și *Menippeae*, ca epitet al satirei varroniene (v. A. Riese, *Sat. Menip.*, Prolegomena, p. 7), dar mai ales titlul de *κωνοδιδασκαλικά*, dat de Varro unor sature, în care, ca și precursorul său, Accius, trata chestii de metrică. Pentru *silva*, cf. și gr. ἄλλη (e. g. περὶ ἄλλης ἱατρικῆς): aluzie la forma indefinitivă — îngrămădire de „materie, relativ amorfă?

4. Pentru metru, v. Wilamowitz, în „Götting. Gel. Anzeigen“, CLX, p. 702: ὁ κατὰ ἱαμβὸν δάκτυλος, cum și *Griechische Verskunst*, p. 285 sqq.

5. *Menippus, cuius libros M. [Terentius] Varro in satiris aemulatus est, quas alii 'Cynicas', ipse appellat 'Menippeas'*: Gellius, II, 8, 7. Despre incercarea neisbită în acest gen a celui alt Varro, Atacius, știm numai din Horațiu (*Serm.*, I, 10, 46): *experto frustra Varrone Atacino. Irritata canes* din Lucilius (I, 1, Marx) are „littera canina“ (deci nu: *irritata!*); cf. *hirritus*, „hirit“, și Athenaeus, III, 51: τοῖς δὲ κυνικοῖς τοῦτο παρακληθῆναι σιωπῆν, κεχορτασμένοις ἀφειδῶς: πλὴν εἰ μὴ καὶ τῶν σαργόνων καὶ τῶν κεφαλῶν κατατρῶξαι βούλωνται καὶ τὰ ὀστά, ὧν οὐδεὶς φθόνος αὐτοῖς ἀπολαβεῖν, ὡς κωσὶ, τοῦτο γὰρ εἶσι, καὶ εὖχονται καλεῖσθαι (cf. *ibid.*, 56: ἀλλὰ μὴ βάνζε... μὴδὲ ἀγριαίνου τὴν κυνικήν προβαλλόμενος λύσσα, τῶν ὑπὸ κίνα οὐσῶν ἡμερῶν). Pentru raportul dintre satiră și Menippus în special și dintre sat. și cinism în general, v. mai ales: K. Mras, *Varros Menippeische Satiren und die Philosphie*, în „Neue Jahrb. f. d. kl. Alt.“ XVII (1914), p. 390 sqq.

6. Intre satirele și epistolele lui Horatius tranșiția s'a făcut cu atât mai lesne, cu cât nu exista nici o diferență radicală dela un gen la altul: elementul didactic și moral a fost totdeauna preponderent. Pentru Horațiu în special, epistola iese în mod natural din satiră, continuând opera în hexametri (*hexametrum*, — observă Boissier, — e, de altfel, încă un element de romanitate al satirei: — sa vie et sa pensée à l'époque des épîtres —, Paris 1914, p. 11 sq.) face aceste observații independent de Marx (*o. c.*, p. 13), care ajunge la aceiași echivalare a satirelor cu epistolele, numai cît în sens contrariu: 'rectius

și inviorînd prin personalități solemnitatea moralei.¹ Mai rămîne o întrebare: *quis primus?* Quintilian, — am văzut, — nici nu pomeniște de Ennius.²

Horățiu, ale cărui aprecieri, puțin amabile pentru Lucilius, le raportă Quintilian, pare a face alusie la Ennius în versurile (I, 10, 64 sqq.):

— — — — — . Fuerit Lucilius, inquam,
Comis et urbanus; fuerit limatior idem,
Quam rudis et Graecis intacti carminis auctor,
Quamque poetarum seniorum turba.

Cu cîteva rînduri mai sus însă, în aceeași satiră (v. 48), el dă lui *Lucilius* epitetul de *inventor*, iar aiurea (II, 1, 63 sq.) spune apriat:

— — — — — . Quid? cum est *Lucilius* ausus
Primus in hunc operis componere carmina morem, cett.

Și atunci ne întrebăm, firește, ca toată lumea: cum poate fi *altcineva*³ 'creatorul' (*auctor*) satirei, dacă *Lucilius* e, în același gen, *inventor* și *primus*?

Dar lucrul se complică încă mai mult, cînd ne amintim că Quintilian, în pasagiul citat numește pe Varro *conditor* ('condidit') în genul satirei.

Contradicția nu e, totuși, atât de flagrantă pe cit pare.

Din inșeși cuvintele lui Quintilian, în adevăr, se vede clar, că e vorba de a *doua speță* ('alterum genus', scrie el), a satirii, alta decît aceea, enniană, în care s'au ilustrat Lucilius, Horatius, Persius: pe *aceasta* 'a întemeiat-o' (*condidit*) Varro.⁴

În ce privește, însă, deosebirea dintre *auctor* și *inventor*, pe care, după credința lui Boissier, o va fi făcut Horățiu, dar care, „*nous échappe*“, Norden⁵

dicas Horatium *quattuor* libros saturarum scripsisse, quorum duos extremos quia ἐπιστολικὸν habent charactera, 'epistolarum libros' vocaverit, librum alterum, quamquam suum sibi habeat charactera δραματικόν, tamen voluit diiungere a primo libro et utrumque appellavit *sermones*. Cf. încă: 'Scrisorile' (=satirele) lui Eminescu. — Pentru rolul moralisator al literaturii, cu riscul derogării dela cerințele genului, de notat în special aceste „testimonia veterum“: 'Neque *spurcifici* insunt *vorsus* [cf. *vocabula sordida* ale satirei!] inmemorabiles... comico choragio conari de subito agere nos tragœdiam' (Prolog la „Captivi“, v. 56 sqq.), 'Huius modi paucas poetae reperiunt comedias, ubi *boni meliores fiant*' (*ibidem*, în epilog, v. 36 sq.); — ἀπόκριναί μοι, τίνας εἴνεκα χρὴ θαυμάζειν ἀνδρα ποιητήν; — δεξιότητος καὶ νοουθεσίας, ἔτι βελτίους τε ποιῶμεν τοὺς ἀνθρώπους ἐν ταῖς πόλεσιν (celebra σύγκρισις dintre Eshil și Euripide, în „Broaștele“ lui Aristofan, v. 1008 sqq.; cf. *ibid.*, v. 1054 sq.: τοῖς μὲν γὰρ παιδαρῖοισιν ἐστὶ διδάσκαλος ἕστις φράζει, τοῖς ἡβώσιν δὲ ποιηταί). — *Captivi* e, de altfel, în însăși concepția autorului, ceiace se chiamă o „piesă morală“: 'ad *pudicos mores facta haec fabula*' (v. 1029).

1. *L. c.*, pp. 15—16. — Pentru sensul lui *condere*, cf. încă: „sumque argumenti *conditor* ipse mei“ (Ovidiu, *Tristia*, V, 1, 10), cum și cele spuse de E. Cocchia, *La Letteratura latina anteriore al' infl. ellenica*, I, p. 97 sq., despre accepiunea sacrală a lui *condere* (saecu-

lum), „a inaugura (o eră nouă)“, „a deschide, începe“, opus lui *claudere* (*lustrum*).

2. Aiurea însă (IX, 2, 36) spune explicit: 'mortem ac vitam quas contententes in *satura* tradit *Ennius*'.

3. *Ennius*, mult mai probabil decît *Andronicus*, cum susține Riese, *o. c.*, p. 5, n. 2. Pentru Knapp (v. nota urm.), *auctor* din v. 66 e, sigur și singur, *Lucilius* (pp. 143—144).

4. Despre așa-zisa „*satura* dramatică“, v. un resumat critic al cercetărilor, cu toată bibliografia respectivă, în „*American Journ. of Philology*“ pe 1912, p. 125 sqq.: Charles Knapp, *The sceptical assault on the roman tradition concerning the dramatic Satura*. — Cel ce a recunoscut mai întăiu pe Varro ca izvor al lui Livius VII, 2 a fost, înainte de Hendrickson, Jul. Orendi, într'un Program dela „Bistritz“ din 1891.

5. *Einleitung*, I, 328. cf. Rasi, *Di Lucilio 'rudis et Graecis intacti carminis auctore'*, în „*Riv. di filologia*“ pe 1903, p. 121 sqq. — Pentru raportul dintre Luciliu și Horățiu, v. C. Cichorius, *Lucilius und Horaz*, și, acum în urmă: C. Pascal, *La critica dei poeti romani in Orazio*, Catania 1920, p. 51 sqq. (cap. III; cele următoare tratate după Catull, Pollio, Tibull, Propertiu). — O frumoasă sintesă asupra lui Horățiu ca poet, în „*Neue Jahrb.*“, pe 1922, p. 24 sqq.: R. Reitzenstein, *Horaz als Dichter*.



pare a voi s'o resolve în sensul, că Ennius a fost introducătorul, inițiatorul *genu-lui* la Roma, iar Lucilius, acela care i-a dat τὴν ἑαυτοῦ φύσιν. Formal, dificultatea subsistă, totuși, intrucît rămîne întrebarea, dacă, în acest cas, Lucilius putea fi calificat de εὐρέτης (*inventor*) și nu mai degrabă, să zicem, de κίστης sau așa ceva. Sensul poate fi, însă, acela: oricîți precursori ar fi avut Lucilius (și l-a avut nu numai pe acel ἀνώνυμος 'auctor' de satură primitivă și fără contact, ce innobilează, cu arta greacă, ci și o întreagă 'turba — minuta! — poetarum seniorum': Pacuvius, etc.), el rămîne adevăratul ἀρχηγέτης: primul, care a coborît peste *satura* rudă razele grației (χάρεις) elene, și adevăratul precursor în acest gen al lui Horatius.¹ Denumirea de *Luciliano caractere libelli* (Varro, *De re rust.*, III, 2, 17) e foarte semnificativă din acest punct de vedere.² Lucilius resumă în el satira romană, cu toate notele ei: tonul de „causerie“ al lui Horatius, tonul de „sermon“ al lui Persius, ca și *invectiva* lui Juvenalis (care-l recunoaște, expres, de model: 'Lucilius ardens': I, 165).³

Acela, însă, care, — zice Wilamowitz,⁴ — „el, nu deja Lucilius, a meritat în adevăr gloria de a prelucra materia străină și felurită cu un sentiment adevărat artistic, mult mai elenic decît modelele sale elenistice“ e *Horatiu*.⁵

Centrul de greutate, însă, al acestuia nu era aici. Nu *Musa pedestris* a satirei (*Serm.*, II, 6, 17⁶ care se tirăște pe jos (*Epist.*, II, 1, 250: *sermone; repentes per humum*,⁷ putea să-l conducă spre acele piscuri ale poeziei, către care îl îndemnau cele mai nobile aspirații ale sale: *Sublimi feriam sidera vertice* (*Carm.*, I, 1, 36), — ci *lyra: quod si me lyricis vatibus inseris* (*ibid.*, v. 35). Să fie al 10-lea, la rînd (ἐγκρίνεσθαι) cu cei ἐννέα (λυρικοί), al căror catalog îl face undeva (*Carm.*, IV, 9)⁸ — aceasta rivnește „barbarul“ roman plin de conștiința valorii și a merite-

1. „Lucilius, qui primus condidit stili nasum“ (Plinius, *Nat. Hist.*, Praef.). Cf. M. Richter, *Priscorum poetarum et scriptorum de se et aliis iudicia*, în „Commentationes philol. Ienenses“ Leipzig 1914. p. 62 sqq.: „Lucil'um demum saturam novum poesis genus atque Romanorum proprium condidisse inter omnes constat“, cett. — „Lucilius, homo doctus et perurbanus“, — îl numește Cicero (*De oratore*, II, 25); cf. *ibid.*, III, 171; „în quo lepide soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius“. — Vocabularul satirei luciliane e plin de grecisme (vezi lista lor la Marx, I, pp. 156—8), de care apare purificat la Horatius (cf. Marx, II, p. 10) Lucrul n'a împiedecat, totuși, pe Lucilius să atace pe un Albucius ca grecisant (II, 88 sqq.), precum faptul, că el însuși atacase „nominatim“ în dreapta și în stînga, n'a oprit pe acest Aristophanes roman, să dea în judecată pentru ultragiul pe mimul care-și îngăduise să-l jignească (*Rhet. ad. Herenn.*, II, 13, 19). Pentru „Graecis intactum carmen“, cf. *intemptatum Romanis ingeniis opus* (Seneca, *Consol. ad. Pol.*, 8, 27 („der Sklawe Phaedrus existiert für den Aristokraten nicht“, explică Bücheler lui Norden, *Antike Kunstprosa*², I, p. 243, cf. n. 1).

2. Pentru sensurile cuvîntului *auctor*, v. *The-saurus L. Lat.* ad. voc. — De altfel, si mai ales pentru ceeace urmărim aici (originalitatea poeziei romane față de cea grecească, firește!) toată discuția

aceasta e oțioasă. Totul e, că, indiferent de numele „autorului“, și chiar de al ei ineseși, o farsă populară („eine volksmässige Posse“) a existat la Roma înainte de prelucrările artistice grecești ale lui Andronicus (cf. Schantz, *Geshichte der röm. Literatur*³, I¹, p. 22).

3. Cf. Pichon, *Hist. de la littérature latine*³, p. 115.

4. *Kult. d. Gegenw.*, I. c.

5. *Ridentem dicere verum* (*Sermones*, I, 1, 24) se raportă la *σπουδογάλοιον* al Cynicilor, de sigur, dar amintește nu mai puțin pe τάληθῆ λέγειν al stoicilor (cf. ἀληθείαι δια παντός τοῦ βίου — sinceritate! —, principiul cardinal al educației tinerimii la Perși, după Herodot, I, 136); de fapt, Horatius era mult mai puțin. 'Epicuri de grege porcus', cum se recomandă (*Epist.*, I, 4, 15), decît stoic: epicureismul său eră, în mare parte, o atitudine, o posă (cf. Courbaud, *Horace*, Paris 1914, p. 102).

6. Cf. „Ars Poetica“, v. 95: *sermone pedestri*.

7. „Ars Poetica“, v. 229: *humili sermone*.

8. Despre așa-zisul „canon“ al liricilor, v. Wilamowitz, *Die Textgeschichte der griech. Lyriker*, p. 5 sqq. — O interesantă σύγκρισις (recte: *comissatio*, συμπίσιον!) între liricii greci și romani, putând servi ca punct de plecare în studiul comparativ al liricei antice, v. la Gellius, *Noctes Atticae*, XIX, 9.

lor sale. 'Sume superbiam quaesitam meritis', își zice acela care poate spune despre el însuși (*Epist.*, I, 19, 21):

*Libera per vacuum posui vestigia princeps,
Non aliena meo pressi pede, —*

sau (III, 30, 13 sq.):

*Princeps Aeolium carmen ad Italos
Deduxisse modos. (Sume, cett.),*

sau încă (I, 19, 32 sq.):

*Hunc (sc. Alcaeum) ego, non alio dictum prius ore, Latinus
Vulgavi fidicen.¹*

Și cu drept cuvânt. Căci, dacă, cu prilejul lui 'carmina non prius audita' din „Cântecul secular“, Porphyrio i-l scoate înainte pe Laevius,² dacă un 'relicta non bene parmula' se poate reduce la o banală *μίμησις τῶν ἀρχαίων*, iar un motiv ca *lupum videre* e un *τόπος* răscunoscut (pînă azi!),³ — iată, în schimb, o apreciere globală asupra lui Horațiu, făcută de un 'vir Latinis litteris Graecisque imbutus', care poate fi crezut pe cuvânt: ⁴

1. Un loc comun encomiastic, de altfel: „Prima Syracosio dignata est ludere versu nostra nec erubuit silvas habitare Thalea“, spune și Vergil, gloriificându-se ca introducător al bucoliceii grecești la Romani (cf. Kurt Witte, *Der Bukoliker Vergil*, Stuttgart 1922, p. 1).

2. *Laevius lyrica ante Horatium scripsit* (Porphyrio, ad Hor., III, 1, 2). Dar Laevius (v. despre el în special *Revue des études anciennes*, Bordeaux, II (1900) p. 204 sqq., 304 sqq.; III (1901), p. 11 sqq.), imită pe liricii eleniști, pe când Horațiu se urcă sus, la vechea lirică elenică!

3. Nici acea curioasă autoimitație nu lipsește: 90 din 107 pp. ale lucrării lui Th. Fritzsche (*Die Wiederholungen bei Horaz*) sunt ocupate numai cu înșirarea locurilor! Concluzia lui Roiron, *Étude sur l'imagination auditive de Virgile*, Paris 1908, studiind 'l'influence de Virgile sur lui-même', pare a se impune și aici: „Le fait est, par lui-même, significatif, et montre dans quelles conditions étroites se meuvent la liberté et l'imagination du poète. Il faut mieux comprendre à quel point la littérature antique est une littérature de formules“. Adevărul e că prea mare bogăție sufletească nu indică aceste repetiții și că, precum știm dela Norden, stilul era, în antichitate, „eine Grossmacht“ (*Agnostos Theos*, p. 143); totuși, originalitatea personală rămâne și, când eră, în cadrul însuși al acestor genuri, ea s'a putut manifesta distinct, — ceace e, orice s'ar spune, cazul unui Horațiu, unui Virgil, etc. — Asupra repetițiilor la Ovidiu, v. Carl Ganzemüller, *Aus Ovids Werkstatt*, II, în „Philologus“ pe 1911, p. 397 și urm.; la Lucretiu, v. Carolus Gneisse, *De versibus in Lucretii carmine repetitis* (tesă la Strassburg 1878). — Pentru același fenomen, de altfel, la Homer, cf. J. A. Scott, *Repeated Verses in Homer*, în „American Journ. of Philology“ pe 1911, 313 sqq., sau C. Rothe, *Die Wiederholungen bei Homer*. — Un studiu sintetic, în a-

ceastă privință, dă W. Bannier, în „Rhein. Mus.“ pe 1914, p. 491 sqq.: *Wiederholungen bei den griech. u. lat. Autoren* (cf. *ibid.* an. 1912, p. 515 sqq.).

Pentru influența *modei* asupra scriitorilor antici, e tipic cazul lui Plinius-cel-Tânăr, care, „homo severus“, când nu face versuri, când, se apucă să facă, „brave Phonnéteté“: *Epist.*, VII, 4; IX, 25, 3. — Despre neajunsurile și excesele acestei metode cu specială privire la Comentariul lui Ed. Norden la c. VI din „Aeneis“, vorbește, însă, cu dreptate și talent d-șoara A. Guillemin, *Quelques injustices de la critique interne à l'égard de Virgile* (tesă la Dijon 1921), arătând că nu e destul să descoperi un clișeu la Virgil pentru a strigă că imita pe Ennius, amintind că autorul celor mai multe clișee ale sale e Virgil însuși și ajungând la concluzia, spirituală, că: „le premier résultat de cette méthode, résultat prévu et voulu, est la disparition complète de la personnalité du critique; le second, qui, on doit l'espérer, n'a été ni prévu ni voulu, est la disparition non moins complète de la personnalité du poète“; iar J. Marouzeau (*Revue de Philologie*, 1923, 91—92) subliniază, că „imitația se face mai puțin prin împrumuturi, decât printr'un soi de contaminație incontinuuă și inconștientă: autorul nu împrumută de la un autor, ci dintr'un fond comun inconștient în conștiința sa, din reminiscențe, asociații, asonanțe, dintr'un mediu poetic, și datorita criticei literare ar fi să studieze „cette sorte de *κοινή* de concepts et de sentiments“. Compară, în sfârșit, ingenioasele reflexiuni, despre „les exigences de la formule“ în literatura modernă, pe care le face F. Baldensperger în cap. II, al interesantei sale opere: *La Littérature* (Paris 1913), pp. 54—82.

4. Wilamowitz—Moellendorff, *Sappho und Simonides*, Berlin 1913, p. 305 sqq.: Horaz und die griechischen Lyriker.

„Cel mai grec dintre poeți. Numai cine știe grecește cât dînsul și e cât el de accesibil neîntrecutei frumșeți grecești, îl poate judeca drept. De unde vine aceasta? O spune el singur, pentrucă el poseda *spiritum Graiae tenuem Camenae* și pentrucă învățase din filosofia greacă *malignum spernere volgus*. De bună-seamă însă nu, fiindcă ar fi copiat pe Greci. De copiat, de tradus, cuvinte fără spiritul lor, traduseseră ei toți de la dascălul Andronicus, toți poeții aceia pe cari Horațiu îi disprețuia. Și din filosoficalele lui Cicero, pe care autorul lor însuși le numia *apographa*,¹ nu și-a dobândit Horațiu libertatea de spirit. Pe un Ennius și Pacuvius îi putem întrebuița pentru Euripide, pe un Terentius pentru Menandru, pe Cicero pentru Poseidonios. Cine cearcă așa-ceva la Horațiu, mântuie degrabă-degrabă. La Catullus în poeziile-i docte și în deplină măsură la Vergil dăm destul de adesea de *disiecta membra* ale poeților streini. La acest nivel stătea Horațiu, cînd a compus ‘vides ut alta’ și ‘pastor cum traheret’; dar el n’a rămas acolo. Imitație, μίμησις, strigară epigonii Grecilor jur împrejurul lui Horațiu. . . . Dar, cînd Horațiu strigă ‘vos exemplaria Graeca versate’ al său, atunci, de pe înălțimea concepției sale estetice și a puterii sale creatoare, el *nu mai voia μίμησις, ci ζήλος*: el pricepuse spiritul Grecilor, și acesta e *spiritul libertății*. Poetul celor dintiiu cărți de ode putea să privească încă drept supremă recompensă faptul de a fi numărat ca al zecilea pe lângă cei nouă lirici greci. Poetul, care nu catadixise să copieze pe Pindar, era mai mult de cit poetul lui *Aeolium carmen: Romanae fidicen lyrae* era el, și pe acest poet nu-l va înțelege nimeni, care nu știe să prețuiască după cuviință *maiestas populi Romani* și al său *custos Caesar*. Dacă însă înțelege cineva această lirică și, pe deasupra, *epistolele, pentru care la toată urma nu există niciun model la Greci*, atunci își dă seamă și de aceia, că Horațiu este, întâiu, *o stea cu lumină proprie, nu mai puțin decît Grecii*, și al doilea, *adevăratul mijlocitor între noi și Greci*, față de cari, în cele din urmă, el dobîndise acea libertate, pe care și noi vrem s’o afirmăm“.

Trecem acum la elegie.

Primul cuvînt îl va avea aici tot Quintilian, iar ultimul — tot Wilamowitz.

5. E celebru pasagiul, în care Quintilian își expune judecata sa asupra elegiei și elegiacilor romani (*l. c.*):

„*Elegia Graecos provocamus, cuius mihi tersus atque elegans maxime videtur auctor Tibullus. Sunt qui Propertium malint. Ovidius utroque lascivior, sicut durior Gallus.*“

Atit: urmează pasagiul, deja citat, despre satiră.

Dar, după cum acolo i-am putut pune alături pe unul dintre împetricinați, — Horațiu, — tot așa aici îl putem pune pe *Ovidiu*. Și, anume, nu în versurile, citate de obicei, cu diadohia cronologică ‘succesor fuit’, cett. (*Tristia*, IV, 10, 51 sq.), ci în acea interesantă *syncrisis* estetică din *Tristia*, V, 1, 15 sqq.:

Delicias si quis lascivaque carmina quaerit,
Praemoneo: non est, scripta quod ista legat.

1. [Ἀπόγραφα sunt; minore labore fiunt: verba antum affero, quibus abundo: ad Atticum, XII, 52, 3; pe nedrept omis în *Thes l. l. s. v. apographon*]. Cicero se micșora de astădată: Wilamowitz îi face

dreptate, când relevă, că, pentru Romani, el e un Platon și un Demostene, în aceeași persoană (*Platon*, I, p. 745).

Aptior huic *Gallus*, blandique *Propertius* oris,
Aptior ingenium mite *Tibullus* erit.

În aceste trei nume, în adevăr, la care se adaugă al autorului distihurilor, și în nu mai mult de jumătate de veac se cuprinde toată elegia lirică romană,¹ — una din gloriile cele mai autentice, totuși, ale literaturii antice și unul din cei mai străluciți exponenți ai *originalității* romane.²

Întăiul dintre aceste nume, *Cornelius Gallus*, nu e, din nenorocire, astăzi, decît *numai* un nume: opera lui nu ni s'a păstrat. Mai fericiți decît noi, Tibullus Propertiu, Ovidiu, Marțial au cunoscut-o și admirat-o. Unii din ei au și imitat-o, Vergil însuși, între alții. Și, dacă știm azi ceva despre el, în afară de anume mărturii răzlete (la Cicero, Probus, etc.)³ știm atâta cât transpare, din opera lui, prin imitațiile acestora, — evident, ipotetic. Și tot ipotetic putem face oarecari deducții, relative la unele „modele“ grecești ale sale. Așa de ex., din paralela între Vergilius, *Ecl.* X, 18 (*et formosus oves ad flumina pavit Adonis*) și Tibullus, II, 3, 11 (*pavit et Admeti tauros formosus Apollo*), Skutsch⁴ conchide la un izvor comun, care ar fi tocmai *Gallus*, al cărui 'succesor' era; iar, mai departe, din paralela cu Theocrit, XX, 33 (χὼ καλῶς Διόνυσος ἐν ἄγκαισι πόρτιν ἐλάμβει), ajunge la încheierea, că „Gallus a tradus pe Theocrit, sau, cel puțin, în operele sale, existau imitațiuni din Theocrit“. Combinațiunea e ingenioasă; decît, nimic nu ne poate garanta că e mai fericită, ca aceea, tot a lui Skutsch, privitoare la „Ciris“: Gallus cată, adecă, să fie autorul acestei poeme, pentrucă se găesc în ea trei versuri din *Ecl.* VI. (75—7) a lui Vergil, care, bănuște Skutsch, trebuia să le fi reprodus de acolo, — pe cînd faptele, cum a dovedit Leo, stau tocmai dimpotrivă: „Ciris“, le-a reprodus din Eclogă.⁵

1. O fugară revistă a întregii literaturi antice pînă la el (v. *Amores* I, 15).

2. În ce privește originea numelui *elegie* însuși, v. pe lingă art. resp. din Walde, părerea lui Wilamowitz, *Sappho und Simonides*, p. 297, n. 1: „Un vers care se înfățișă în ἔλεγος, primi tot așa de bine numele de ἐλεγεῖον, ca și ταμβετον după ταμβος... și σπονδαῖον de la σπονδή“, dar, față cu bocetul 'carian', originea aceluși ἔλεγος însuși e, foarte posibil, străină. Despre raportul dintre ἐλεγεῖον, εὐλογία și *elogium* v. O. Nazari, în „Rivista di filologia e di istruzione classica pe 1912, p. 573 sqq. Pentru forma latină a cuvîntului, cf. Ovidius, *Heroides*, XV, 6—7: *elegeia* flebile carmen non facit ad lacrimas barbitos ulla meas. (Sappho cătră Phaon). Idem, *Amores*, III, 9, 3 sqq.:

Flebilis indignos, Elegeia, solve capillos!

A! nimis ex vero nunc tibi nomen erit, cett. Cf. *ibid.*, III, 15, 19 (în epilog): imbelles elegi, genialis Musa, valete.

3. V., neapărat, vestitul repertoriu care e *W. S. Teuffel*, ed. 6 (prelucrată de W. Kroll și Fr. Skutsch), II, 50 sq., și Schanz, *ad loc.*

4. *Aus Vergils Frühzeit, II: Gallus und Vergil*, Leipzig 1906, p. 177 sqq.

5. Dreptate are, sigur, Skutsch, cînd compară pe 'invito, o regina, tuo de vertice cessi' din

Βερνίκης πλόκαμος (LXVI, 39) cu *Aeneis*, VI, 460: 'invitus, regina, tuo de litore cessi' (o. c., p. 17). Dar aceasta o observase deja Ellis, *A Commentary on Catullus*, p. 369; cf. Wilamowitz, *Reden u. Vorträge*, p. 195 sqq.: „Die Locke der Berenike“, cum și *Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos*, II, 277 sqq.: „Catullus hellenistische Gedichte“. O nouă ediție critică a dat de curînd W. Kroll.

Un punct de vedere cu totul nou în faimoasa „Cirisfrage“ în semnul priorității vergiliene reprezintă acum Kurt Witte, *Horaz und Virgil, Kritik oder Abbau?* (Erlangen 1922): spre deosebire de Skutsch, care credea în originalul horațian imitat de Vergiliu, Witte socoate, că versul lui Horațiu (*Epod.* XVI, 34: *credula nec rivos timeant armenta leones* e copia celui vergilian (*ubera, nec magnos metuent armenta leones*) și, lărgind cadrul, susține că, și'n *Ciris*, „nu Vergil a imitat *Ciris* în fiecare din eglogele sale, ci autorul lui *Ciris* e acela care, într'un singur poem, a utilizat cea mai mare parte din eglogele lui Vergil“ (p. 10), fiindcă, în cele două poeme ale lui Horațiu (*Epod.* II și XVI) se întilnesc numeroase motive ce apar și'n egloge, împreună cu altele ce figurează în Georgice. Lucrearea aceasta a lui Witte, dealtfel, nu e decît complementul alteia, fundamentală în chestie: *Der Bukoliker Vergil, Die Entstehungsgeschichte einer röm.*

Dar, fiindcă am atins această problemă, a raporturilor dintre Vergil și elegiaci, — să insistăm un moment.

Ecloga VI-a lui Vergil stă absolut izolată în întreaga literatură greco-romană. Niciun model, care să-i fi putut servi, nu s'ar putea arăta.¹

Ea a servit însă ca model lui Ovidiu în „Metamorfose“, pentru care nu se găsește nici un prototip grecesc.² Cum se vede, *originalitatea* literaturii romane nu e o simplă „ambție“. Oamenii aceștia nu s'au mulțumit a adopta și adapta modelele grecești; ei au creat înșii tipuri literare, pentru cari nu există corespondent în literatura greacă.³ Prezența versurilor din ecloga vergiliană în „Cirīs“ e încă un indiciu de popularitatea ei: căci nu încapе îndoială că autorul acestei poeme e un contemporan al lui Ovidiu. Influența Eclogelor și Georgicelor asupra lui Tibul, în deosebi, e din cele mai probabile.⁴

Intorcându-ne acum la Gallus, vom spune că, fără a putea exclude în mod absolut o influență a lui Theocrit sau Euphorion asupra sa,⁵ nu credem, că ea ar fi putut fi decisivă asupra operei sale: Euphorion nu se constată să fi scris,

Literaturgattung (Stuttgart 1922), în care eglogele poetului latin sînt explicate nu numai în comparație cu idilele lui Teocrit (se semnaleză, pentru I-a ecl., împrumuturi din elogiul lui Ptolemeu ca: Theocr., v. 60 Ελεσιθυναν ἐβώσατο... βεβαρημένα ὠδίνισσον = Verg., v. 36 *maesta deos... vocares*; Theocr., v. 66 ἔλβις κοῦρε = Verg., v. 46 *fortunate senex*), ci și prin ele însele, stabilind, în același timp, cronologia lor, pe baza motivelor bucolice întrebuițate de poet.

1. V. totuși Némethy, *De sexta Vergilii ecloga* (Budapesta 1909) și *Ciris*, excursul III: „de Euphorione Vergilii in ecloga sexta auctore“ (p. 142), unde se afirmă că v. 31 și urm. ale acestei ecloge sunt excerpte din „epyllia Euphoriana“.

2. Norden, *Einleitung*, I, 376: „Metamorphosen — Enzyklopädie.“; cf. și Wilamowitz, *Hellenistische Dichtung*, I, 241: „Nur ein unsterbliches episches Gedicht entstand noch unter Augustus [pe lângă „Aeneis“], die Metamorphosen Ovids. Es verdrisst mich immer wenn sie dies Gedicht rhetorisch schelten“, — după ce *ibid.*, pp. 239—240, spunea despre *Amores* și *Fasti*: „Dann wagt Ovid ein Lehrgedicht in Disticha zu kleiden, zu dem ihm Tibulls Marathusgedichte Anregung gegeben hatten, kein Grieche. Er wird auch seine Rezepte für Hautpflege in derselben Form gegeben haben, ohne nach einem griech. Vorbilde zu suchen, und man soll die Fasten nicht aus den Μῆνες des Simias ableiten, von denen man nur den Titel kennt“. O părere cu totul contrarie exprimă Rohde, *Der griech. Roman*, p. 132. Nici pentru poemele latine (Vergil, Horațiu, Tibull, Propertiu) în stil de γνεθλιακός λόγος, cu toată mențiunea lui Dionysios din Halicarnassus, nu se găsește pînă acum un model în literatura grecească (cf. Burgess, *The Epideictic Literature*, p. 144).

3. Se știe cât datorește filosofiei epicureice Lucretius și cât se plînge el de 'patrii sermonis egestas'. Despre el s'au putut scrie, totuși, cu cea mai mare dreptate, cuvintele următoare: „Cet homme, disciple absolument asservi des Grecs, pour le fond

des idées, est demeuré un vieux Romain pour la rudesse inculte de la forme“ (Ed. Goumy, *Les Latins*, Paris 1892, p. 122). Cf. Patin, *Études sur la poésie latine*, I, p. 100 sqq.

4. Wilamowitz, *Sappho und Simonides*, p. 295, a putut scrie: „Tibull nu aduce mai nimic altăceva decît cele zece ecloge ale lui Vergil“. Despre sentimentul naturii la Tibull, plin de nostalgia vieții de țară, v. Biese, *Naturgefühl bei d. Griechen und Römern*, II, p. 88 sqq.

5. Leo, *Römische Lit. d. Alt.* (în „Kult. d. Gegenw.“, p. 369), observă judicios, că, la întrebarea, dacă tăcerea tradiției înseamnă *negreșit* că suntem în fața unei creații originale a poetului roman, „va da, poate, odată răspunsul pămîntul Egiptului“, — despre ale cărui revelații, v. între altele: J. Partsch, *Papyrusforschung* (Leipzig 1914), p. 3 sqq., și Wilamowitz, *Reden und Vorträge*, p. 224 sqq.: „Aus ägyptischen Gräbern“. Cf. de altfel Vergilius, *Ecl.*, IX, 50. Despre traduceri ale lui Gallus din Euphorion, v. Meineke, *Anal. Alexandr.*, p. 24 sq. La aceiași grupă de *cantores Euphorionis* (Cicero, *Tusc. disp.*, III, 19, 45; cf. acum și Wilamowitz, *Hellenistische Dichtung*, I, 229 sqq.), „Alexandrini“, „neoterici“, (νεότεροι), aparține Catullus însuși (c. LXVI; cf. LXV, CXVI), împreună cu discipolii săi: Cinna, Bibaculus Cornelius Nepos (căruia îi dedică volumul), Val. Cato, etc. (cf. Horatius, *Serm.*, I, 10, cu comentariul lui Lejay). Pentru Val. Aedituus, Porcius, Licinius și Q. Lutatius Catulus, v. Gellius (*Noct. Att.*, XIX, 9, 14; cf. Apuleius, *Apolog.*, 9); iar despre versurile lui Varro Atacinus, ca și despre întreaga situație a acestei faze din poesia romană față de cea greacă (hellenistică), v. Rohde, *Der griechische Roman*, Leipzig 1900, p. 130 sqq. (în special, nota 1). — O adunare la un loc a fragmentelor din Euphorion (cele din Meineke și cele din „Berliner Klassiker-texte“, V¹, p. 57 sqq.), în tesa lui Scheidweiler (*Euphor. fragm.*, Bonn 1908).

nici el, elegii,¹ — cu atât mai puțin elegii erotice, al căror reprezentant prin excelență, la Roma, era Cornelius Gallus.

Până la proba contrarie, deci, credem, cu Némethy și Jacoby, că Gallus e creatorul elegiei lirice romane.²

Dela el pornește Tibul,³ care nu-l pomenește însă, — cum nu pomenește, de altfel, nici modelele-i grecești.

Se pomenește, în schimb, Propertiu, cu profusie.

Crainicul entusiast al lui Vergil, — Umbrian, ca și dinsul,⁴ — se proclamă pe sine însuși: *Romanus Callimachus*.⁵ Alături de Callimachos ia loc *Philitas*: *Callimachi manes et Coi sacra Philitae*.⁶ — Pentru întrebuițarea lui *Mimnermos* nu există o dovadă sigură, dar, — precum observă Wilamowitz,⁷ — nici contra ei. — Elementele de judecată se reduc, în această privință, la două pasagii: unul din Propertius, celalalt din Horatius. Acesta, care lui Tibul îi adresează o epistolă (I, 4),⁸ pe Propertiu nu-l numește nicăiri, dar avem motive să credem, că la el face alusie, când scrie (*Ep. ad Florum*, II, 100 sq.):

1. Cf. J. H. Lipsius, *De elegiae Graecae primordiis*, în „Xenia Nicolaitana“, Leipzig 1912, p. 1 sqq., și P. Troll, *De elegiae Romanae origine*, disert. Göttingen 1911.

2. Némethy Géza a revendicat, cel dintâiu, într'un studiu asupra „Elegiei romane în raport cu cea greacă“, din 1903, originalitatea elegiei latine. Scrisă ungurește însă (pentru cunoscători: *A római elegia viszonya a göröghez*), lucrarea a rămas, firește, inaccesibilă lui F. Jacoby, care, în studiul său: *Zur Entstehung der röm. Elegie*, din „Rh. Mus.“ pe 1905, p. 38 sqq., ajunge, independent, la aceași concluzie, — ceea ce n'a împiedecat, totuși, o copioasă și acerbă polemică (v. Némethy, *A. Tibulli Carmina*, p. 344 sqq.; *A római elegia*, Budapest 1905, p. IX, sqq.; *Ciris*, epyllion pseudovergilianum, p. 8 sq.: „F. Jacoby ille, qui originem elegiae Romanae duobus post annis denuo detexit... Tempus est enim, ut talibus homuncionibus, qui nos Hungaros impune laedi posse credunt..., ostendamus veritatem antiqui proverbii: *Cave laedas Hungarum!* [Vetustius venustiusque Nostri illud ‚Cave canem‘ excogitarunt]. Habemus enim linguam Latinam, quae patribus nostris erat altera paene vernacula, scimus loqui, ut totus audiat terrarum orbis“, etc.). — Culegem, în sfârșit, aceste cuvinte ale lui Wilamowitz, fixând poziția elegiacilor romani față de Greci: „Wie gern möchten wir das [imitațiile lui Propertiu din Mimnermos și Kallimachos] im einzelnen verfolgen, aber, auch wenn wir es könnten, würde sich daran nichts ändern, dass diese Elegie weder mimnermisch noch kallimachisch, sondern properzisch ist. Ganz ebenso ist die Elegie des Tibullus tibullisch, und noch viel weniger lassen sich ihre Elemente als Nachahmungen von dem und jenem erweisen, geschweige denn das Ganze... Die Griechen hat Ovid wie P. u. T. gekannt und genutzt, aber es ist seine Kunst, er hat sich die Gesetze gegeben, denen er sich fügt, ohne dass sie ihn in der freien Bewegung hemmen. Es scheint, dass diese drei Dichter vor den Griechen auch das voraus haben,

dass sie ein Gedichtbuch so abrunden können, dass erst das Ganze jedem einzelnen die volle Wirkung verleiht. Wenigstens wissen wir von keinem so gebauten griechischen Buche; es ist auch von den Epigrammensammlungen schwer denkbar“ (*Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos*, I, p. 237, 240).

3. O foarte nimerită și amănunțită analiză și caracterisare a personalității lui Tibul, în: A. Cartault, *Tibulle et les auteurs du Corpus Tibullianum*, Paris 1909, p. 39 sqq.: calități romane (‘goût de la campagne, piété, amour’)! V. acum și Kurt Witte, *Die Geschichte der römischen Elegie*, I: *Tibull*, Erlangen 1924 (= *Die Gesch. der römischen Dichtung im Zeitalter des Augustus*, III. Teil).

4. Marx greșește când îl socotește Celt, cum observă Wilamowitz (*Red. u. Vortr.*, p. 266, n. 1): „Catull ist Franzose, Vergil Italiener“.

5. *Umbria Romani patria Callimachi* (IV, 1, 64). Cf. I, 22, 9 sq.: *Proxima supposito contingens Umbria campo me genuit terris fertilis uberibus*.

6. III, 1, 1; III, 9, 44 (mss. *poeta*); IV, 6, 3. — Repetițiile sunt, și la Propertiu, frecvente.

7. *Mimnermos und Properz*, în „Sappho u. S.“, p. 276 sqq.

8. V. Ullmann, *Horace and Tibullus*, în „Amer. Journ. of. Philology“ pe 1912, p. 149 sqq.; — Postgate, *Albius and Tibullus* (ibid., p. 450 sqq.; cf. p. 456 sqq.). P. *Lygdamus*, v. mai ales „Musée Belge“ pe 1904, p. 339 sqq., (de Mirmont), și „Rivista di filologia“ pe 1901, p. 273 sqq.: Calonghi, *De Lygdamo Ovidii imitatore*; de altfel, ca și pentru *Sulpicia*, v. Cartault, *o. c.*, p. 81 sqq. (autorul respinge atribuția „Panegiricului“ lui Propertius, susținută de Némethy, *Lygdami carmina*, Budapesta 1906. — De adaus, acum în urmă: ediția Smith și tesele d-lui M. Ponchont (I. *Tibull et les auteurs du Corpus Tibullianum*, texte et traduction, II. *Études sur le texte*), anunțate în „Revue des Études Latines“, II. (1924), p. 18.

Quis, nisi *Callimachus*? Si plus adproscere visus,
Fit *Mimnermus* et optivo cognomine crescit.¹

Locul din Propertiu, însă, de care vorbirăm mai sus, spune atâta (I, 9, 11):

Plus in amore valet *Mimnermi* versus Homero.

Evident, nu e chiar ce spune Horațiu, cu un fel de 'Romanus Mimnermus' și cu promovarea de la 'alexandrin' la clasic; dar, chiar dacă n'o fi fost *de fapt* decât atâta, — atâta ajungea pentru a provoca și explica răutatea lui Horațiu, căruia Propertiu îi era de sigur, antipatic: de ce, altfel, această 'damnatio memoriae'?

Din Mimnermos, însă, are Propertius ceva mai mult decit din „uscatul învățat de cabinet“ care e Philitas² și pe care, totuși, îl invoacă, repetat, ca model al său. Philitas trebuie să fi fost un fel de Theocrit, total diferit de Propertiu, ca și de Mimnermos: *Ναννώ* a acestuia,³ nu numele proprii pe care le găsim la Euphorion și Parthenios ca titluri și de cari nu putem afirma că designau cartea întreagă, — *Nannó* a lui Mimnermos se reflectă singură în *Cynthia* lui Propertiu, întrebuintată ca titlu al cărții.⁴ Și aceasta, cum s'a observat, dă un sens deplin cuvintelor lui Horațiu. Căci, ca și Mimnerm, Propertiu și-a intitulat cartea sa 'Cynthia', după numele iubitei pe care o cântă și care dă operei o unitate ce nu se regăsește la Tibul: elegiile asupra *Deliei* sunt cu totul disparate.⁵ Ca și personalitățile lor, — doi poli, — operele lui Tibul și Propertiu sunt diametral opuse.

1. Horatius însuși citează din Mimnermus: *Epist.*, I, 6, 65 sq. (βίος φιλόδοξος), probabil, însă, nu direct.

2. Așa, și nu „Philetas“, cum se scrie de obicei, e ortografia corectă a numelui, — (cf. Wilamowitz, *o. c.*, p. 288).

3. Citată de Athenaeus (XIII, 597 A) printre *ἑνδοξαί εἵταιραι*: τὴν Μιμνέρμου ἀλληγοῖδα Ναννώ.

4. *Cynthia Monobiblos* a gramaticilor (cartea I-a din *Elegiae*); cf. Marțial, XIV, 189: *monobiblos Properti*. — Numele istoric al eroinei era, de altfel, Hostia, (Schol. ad Juven. VI, 7; Apuleius, *Apolog.* 279), precum al *Deliei* era *Plania* (ἄηλος=*planus*) (Apuleius, *l. c.*, 10): poate chiar să fie vreo legătură între alegerea amândurora: *Cynthia* și *Delia* sunt deopotrivă acasă în *Delos* (orașul cu acest nume fiind așezat lângă muntele *Cynthius*) și epitete ale *Diane*i. — *Lesbia* lui Catullus (= *Clodia*, la Cicero și: „Quadrantaria Clytaemnestra“, „Medea Capitolina“, Βοῶπις, „flagrantibus oculis“, despre care v. acum M. Rothstein, *Catull u. Lesbia*, în „Philologus“ pe 1922 pp. 1—34 și A. H. Weston, *The Lesbia of Catullus*, în „Classical Journal“, XV (1920, p. 501 sqq.), *Lycoris* a lui Gallus, *Nemesis*, „cura recens“, neidentificabilă, a lui Tibull (v. elegia lui Ovidiu la moartea acestuia: *Amores*, III, 9; cf. *Ars amatoria*, III, 535—537) sunt în aceeași situație. — Pentru cei inițiați versul permitea, de altminterea, restituirea adevăratelor nume: pseudonimele erau isometrice. *Cynthia* din Ovidius (*Heroides*, XVIII, 74), ca și în treg pasagiul, pare un ecou propertian, cum sunt atâtea în opera relegatului dela Tomis, — deși, de fapt, e vorba de lună (*Cynthia*, sc. *Diana*). După obiceiul său, Ovidiu repetă până la saturație acest „canon“ al „amicelor“ poetisate:

Nomen habet *Nemesis*, *Cynthia* nomen habet;
Vesper et Eoae novere *Lycorida* terrae

Et multi, quae sit nostra Corinna, rogant
(*Ars amat.*, III, 536—538); cf. *Amores*: III, 9, 31:
Sic *Nemesis* longum, sic *Delia* nomen habebunt.

Ibid. v. 55 sqq.: o *contentio* între cele două amante ale lui Tibullus, aducând și o precizare cronologică: *Delia* descendens 'felicitus' inquit 'amata Sum tibi: vixisti, dum tuus ignis eram'. Cui *Nemesis* 'quid' ait 'tibi' sunt mea damna dolori? Me tenuit moriens deficiente manu'.

5. Wilamowitz, *l. c.*, p. 295, n. 1, declară că nu poate găsi, în toată lumea greacă, echivalentul, ca relații sociale, al eroinelor elegiei romane: *Cynthia*, *Delia*, *Cytheris*. „In special tipul de *femme galante*, al cărei bărbat e când indiferent, când incomod, apare, după cât știu, numai la Roma“. Deci, oricum, — încă un element de *originalitate* romană! — Ad rem, cf. încă, la Propertiu, II, 6, *catalogul hetairelor* apoi Athenaeus, XIII 21 (καλὸς γὰρ ὁ τῶν Κορινθίων σοφιστῆς, ὁ τοῖς μαθηταῖς διηγούμενος, ὅτι Ὀκίμων ἑταίρας ἔνομα. καὶ ἄλλα δὲ πολλὰ... δράματα ἀπὸ ἑταιρῶν ἔσχε τὰς ἐπιγραφὰς. Θάλαττα Διοκλέους, Φερεικράτους Κορινθίου, Ἐθνίκου ἢ Φιλυλλίου Ἄντεια, Μενάνδρου δὲ Θαίς καὶ Φάνιον, Ἀλέξειδος Ὀπώρα, Εὐβούλου Κλεψύδρα. Cf 52; 52), și, în special; K. Borinski, *Literarische Schicksale griech. Hetären*, în „Philologus“ pe 1908, p. 606 sqq. — De fapt, cum observă Leo (contra Rothstein), izvorul primordial pentru întreaga poezie artistică — erotică e în *comedia attică*, în special *Menandru*: raportul dintre amant și curtisană. — *Claudia* din Marțial, V, 78, 31, nu e însă o femeie, cum s'a crezut, ci vestita conductă de apă din Roma (W. Fröhner, în „Philologus“ pe 1912, p. 166 sq.).

O influență încă mai puternică, însă, a avut asupra elegiei romane *Catullus*: fără stralucitul compatriot al lui Pliniu, care se fălește cu el (*Nat. Hist.* Praef. 1), nici Propertiu, nici Sulpicia n'ar fi făcut elegii. . .

Aceasta ridică însă o nouă problemă, — de ordin intern, am zice — și anume: problema priorității, în materie de elegie, în cadrul literaturii romane. Când Propertiu exclamă (III, 1, 3 sq.):

Primus ego ingredior puro de fonte sacerdos
Itala per Graios orgia ferre choras, —

și ceva mai apoi (vv. 17—8):

Sed, quod pace legas, opus hoc de monte sororum
Detulit *intacta* pagina nostra via, —

să ne aducem aminte însă de atăția 'primus' cu rost și fără rost (Verg., *Georg.*, III, 10; Hor., *Carm.*, III, 30, 13, etc.): κοινός τόπος — și să rămânem la *Gallus*.¹

Problema de căpetenie rămâne însă cea externă: a raporturilor elegiei romane cu 'exemplaria Graeca'. Și din acest punct de vedere, lucrurile sunt oarecum definitiv stabilite.

Nu poate Gallus să fie considerat ca un imitator al lui Euphorion, care, în viața lui, n'a făcut un *δίστιχον* (versus elegiacus).² Imitația lui Mimnerm, care pare reală, Wilamowitz însuși o limitează numai la Propertius, și numai la o parte a operei sale. Iar Callimachus și Philitas, — intrucât citarea lor ostentativă nu e mai mult o manifestare de *doctus poeta* —, scriind, cum au scris: nu elegii personale, cu sentimente proprii, ci simple episoade mitice cu subiect erotic, nu pot constitui un prototip adecvat pentru elegia romană, esențial *lirică, subiectivă, personală*, — cum am văzut că era, în parte, însăși ecloga vergiliană: o particularitate a sufletului italic!³

Incepând cu *Gallus*, creatorul ei, continuând, — cred, ascendent,⁴ — cu *Tibul* și *Propertiu*, de la cari datează, propriu-vorbind, existența ei, și sfârșind cu *Ovidiu*,

1. Contradicția, relevată de Jakoby (*l. c.*, p. 38, n. 1), între pathosul unui '*libera per vacuum posui vestigia princeps, non aliena meo pressi pede*' și motivarea următoare: '*Parios ego primus iambos ostendi Latio*' ni se pare, în schimb, mai puțin reală: Horațiu se referă la poezia romană, și înlăuntrul ei trebuie înțeles acel *non aliena*, ca element de *inovație personală* față de colegii săi *romani*: *el cel dintâi*, fără a păși pe urmele *altora dintre aceștia*, a introdus cutare sau cutare gen grecesc în 'agreste Latium'.

2. V. definiții ale distihului, la Ovidiu: *Amores*, I, 1, 27 sqq. (cf. și v. 19), II, 17, 21 sq. — Cf. acum și: G. Pasquali, *Orazio lirico*, Firenze 1920, p. 642 sqq.: „Gli elementi romani della lirica di Orazio”. (Autorul aduce importante modificări în concepția raporturilor lui Horațiu față de „exemplaria graeca”, incontestabil utilizată totuși, precisând înțelesul metodei sale de a traduce literal primul vers al modelului, ca un fel de „motto”, pe care-l desvoltă apoi personal; μηδὲν ἄλλο φουρέσης πρότερον δένδρεον ἀμπέλου [Alc., fr. 44] = *nullam, Vare, sacra vite prius severis arborem* [Hor., *Carm.*, I, 18, 1] —

pen'ru *sacra* s'ar fi putut cita și *sacra e vite* din Propertiu, III, 22, . . ., după conjetura lui Haupt —, νῦν χρῆ μεθύσθην καὶ τινα πρὸς βίαν πώγην, ἐπειδὴ κάτθανε Μύρσιλος [Alc., fr. 20] *nunc est bibendum* . . . [Hor., *Carm.* I, 27, 1], etc., etc.).

3. Păreră contrarie, anume că această subiectivitate n'ar fi specifică elegiacilor Romei o re-presents, între alții, Fr. Wilhelm (*Zur Elegie*, în „Rhein. Mus” pe 1916, p. 141), care aduce, ca piesă de convingere decisivă, portretul Glykeriei de Menandru (Alkiphron, IV, 19, 20 ἐν ᾧ ἐμὲ γέγραφας), — do-vadă, după el, de existența unei elegii elenistice subiective (*Credat Judaeus Apella, non ego* . . .) — O bună recensie a lucrărilor lui Jakoby, Leo (care n'a putut convinge pe Wilamowitz!), Gollnisch, etc., asupra problemei elegiei romane, face R. Bürger, în „Jahrb. über die Fortschr. d. kl. Altertumswiss.” pe 1911, vol. 153², p. 135 sqq. — Importante contribuții la cunoașterea elegiei grecești publică, acum în urmă, Jakoby în „Hermes” pe 1918, p. 304.

4. 'Sunt qui Propertium malint' nostra quo-que aetate. — Intr'un foarte frumos „medaillon”, J. W. Mackail, d. ex., nu crede că exagerează intru

care i-a fixat, canonic, pentru toate timpurile, forma, — elegia romană poate fi privită, astfel, ca un product propriu al 'geniului latin': *din comparația cu Grecii, originalitatea ei iese absolut intactă*.¹

Și, la urma urmei, nimic mai firesc.

„Cu trimiterea la modelele lor se clasează numai poeții cari nu sunt poeți. Poeții romani ai scurtei epoce de aur, cari nu-și procurau de la retor receptele ieftine, cu cari se poate spune tot sau și nimic, cunoscuseră, prin muncă serioasă, la gramatici, mulți și foarte feluriți poeți ai Grecilor. Din cele mai felurite flori supseră ei cea mai aleasă cultură a gustului; dar ceace au produs era miere proprie. Și, dacă s'ar scula din groapă Alkaios și toți cei nouă lirici, Horațiu ar rămânea Horațiu, — indiferent, cât i-ar cere ei îndărăt. Astfel au devenit, deci, Propertiu și Tibul *creatorii unei nouă elegii, elegia lor, fiecare pentru a sa*, — cu toate că știm în parte, iar parte bănuim, că ei datoiesc, ca material și tratare, nesfârșit de mult Grecilor, față de cari stau ca Goethe față de 'triumvirii amorului', ba mult mai liberi decât dânsul, fiindcă ei aveau înaintea lor poeți din timpuri și culturi foarte felurite, de foarte felurite specii și stiluri“.²

Victor Hugo definește într'un loc³ pe Vergil: „la lune d'Homère“. Cine știe ce înseamnă *Troica Roma*,⁴ câtă mindrie se cuprinde în *Romanum nomen*, cât devotament mistic în *Augustus* și în acea *pietas*, care n'a avut, în istoria romană, un rol mai mic decât vitejia, — '*nam quantum ferro, tantum pietate potentes stamus*' zicea Propertiu⁵ —, acela înțelege și câtă nedreptate se cuprinde, pe lângă atâta adevăr, în sensul metaforei poetului. Acela știe, că celui mai mare dintre poeții Romei, — ba: *poetului ei*, — nu i se poate refusa epitetul, dat de Wilamowitz lui Horațiu: „stea cu lumină proprie“. Pentru că epopeea aceia de „imitație“ homerică e o măreață „dramă tragică“ în sensul aristotelic (τραγικὸν δράμα), care face din Vergil, alături de Tacit, cel mai mare tragic roman; pentru că în întreaga poezie greacă nu vom găsi hexametri de perfecția celor din „Aeneis“;

nimic, când scrie: „In isbitor contrast cu Vergil sau Horațiu, Propertiu e un geniu de mare și, înadevăr, fenomenală precocitate“ (*Latin Literature*, London, 1909, p. 124). — Cf. și Sellar, *The roman poets of the August Age, : Horace and the elegiac poets*, ed. A. Lang, Oxford 1892; — I. P. Postgate, *Propertius*, în „Encyclopaedia Britannica“, vol. 22, p. 439 sqq. Câteva rânduri de Anatole France, culese de Giraud din „Temps“ (*Les Maîtres de l'heure*, Paris 1914, p. 189), arată și pe romancierul francez ca pe un fervent admirator al lui Propertius. — Pentru *Passienus Paulus*, „municeps Propertii“ și imitator al lui, v. Epistolele lui Plinius-cel-Tinăr (VI, 15; IX, 22), al cărui omonim, mai bătrân, era el însuși un „conteraneus“ al lui Catullus (*Nat. Hist.*, praef. 1).

1. O formulare pregnantă a relației dintre scriitorii romani și greci în evoluția ei, a dat-o Merkel (ad. Ovid. *Ibis*, p. 359); *Primum Graecos vertendo eorum artificio assueverunt, mox imitati sunt, postremo felicissime aemulati*“. Vorbind în deosebi de elegie, și, mai în deosebi, de Propertius, F. Ja-

koby (*Hermes*, pe 1918, p. 304) accentuează încă o dată: „...wie vollkommen anders behandelt der Römer... Aus der Gedanken — ist Gefühlspoesie geworden, wenn man Schlagworte brauchen darf“.

2. Wilamowitz, *Sappho u. Simonides*, p. 303. — Cf. *ibid.*, p. 257 sqq.: *Solons Elegie εις ἑαυτὸν*, despre care, acum în urmă și K. Reinhardt („Rhein. Mus.“ pe 1916, p. 128 sqq.).

3. *Cromwell*, Prefața. Cf. S. Chabert, *Virgile et l'œuvre de Victor Hugo*, în „Ann. de l'Univ. de Grenoble“ pe 1909, p. 673 sqq. (De adăugit, în acest sens: L. Rava, *L'ultimo figlio di Virgilio*, — *Giovanni Pascoli* — Bologna 1913).

4. V. studiul, cu acest titlu, al lui Fr. Plessis, — Cf. Propertius, V, 1, 87 'Troia cades, et Troica Roma resurges!' (după Ennius, *Ann.*, 1).

5. *Eleg.*, III, 22, 21 sq. — Cf. vorba sf. Prosper: *Facta caput mundi, quidquid non possidet armis, religione tenet [Roma]*: tradiția de „catholicism“ continuă, cu mijloacele clasice.

pentru că în toată imitația lui din Homer, nota care domină este *autonomia*: „*Selbstständigkeit* in der Imitation“ e signatura tehniceii lui Vergilius, după cei mai riguroși cercetători ai ei.¹

Dar caracterizarea poetului francez e nedreaptă pentru un motiv mai simplu: opera lui Vergil nu se resumă întreagă în *Aeneis*, — chiar presupunând că aceasta s'ar putea reduce întreagă la eposul homeric, cum făceau acerbii 'obtrectatores' din vremuri.

O privim, totuși, de bună, și nu numai atâta: o lărgim asupra întregii literaturi romane. Da, întreaga literatură romană e, într'o privință „luna“ celei grecești. Dar tocmai în acest fapt stă *originalitatea ei unică*.

Nu se cunoaște în istorie un exemplu de dezvoltare culturală, care să fi durat mai istoric, mai fără întrerupere decit literatura romană.² În evul mediu în noaptea aceia de o mie de ani, când soarele grecesc apusese,³ „luna“ aceasta și-a făcut datoria, luminând fără încetare drumurile obscure și grele ale progresului uman. În evul mediu care nu știa grecește,⁴ literatura latină a fost, — mai mult decit traducătorii arabi, — interpretul dintre lumea greacă și Apusul în transformare. Cel mai chemat interpret și cel mai statornic.⁵ Cel mai chemat, fiindcă, pentru răspândirea, pentru vulgarizarea culturii și frumseții grecești, nu se poate închipui un factor mai înzestrat cu însușirile trebuitoare; cel mai statornic, fiindcă, de atunci și până astăzi,⁶ el își continuă rolul. Cu mici eclipse, trecătoare, cu diferite fluctuații, într'un loc sau altul,⁷ — a fost unul, în Germania, când marele Mommsen smulse coroana de lauri lui Cicero, *parens facundiae Latinarumque litterarum* al lui Plinius,⁸ tratându-l ca pe un dușman personal,⁹ — peste toate vicisitudinile, influența romanității, și, și prin ea, a greceității antice durează mereu. *Manet aeternumque manebit*. La noi, — ca pretutindeni.

1. R. Heinze, *Virgils epische Technik*, Leipzig 1908, p. 255. Cf. încă: W. Kroll, *Die Originalität Virgils* (în *Neue Jahrb. f. d. Klass. Altertum* pe 1908, p. 513 sqq.) și J. Tolkiehn, *Homer in der römischen Poesie* (passim) — 'Romanus Vergilius' e poetul pentru Petronius (*Sat.*, 118), care știa totuși prea bine că opera lui e în mare parte „*Homerici filii texta*“ (Macrobius, *Saturn.* V, 2). Acelaș lucru constată P. Cauer despre totalitatea literaturii și culturii romane: „Die Römer zeigen, wie man grösste Empfänglichkeit mit voller Selbständigkeit verbindet“ (*Das Altertum im Leben der Gegenwart*, p. 15) *Ἐν ἐνὶ Βιργιλίῳ νόον καὶ μοῦσαν Ὀμήρου*, spune inscripția funerară, despre Claudianus (Dessau, *Inscr. Lat. selectae*, no. 2049; cf. III³, p. 751): o sintesă de Vergil și Homer! Așa zisul „*Homerus latinus*“ e, precum se știe, pseudonimul lui *Baebius Italicus* (v. Vollmer, *Poetae Latini minores*, II, 3, Leipzig 1913).

2. Cf. Fr. Leo, *Die originalität d. röm. Literatur*, Göttingen 1904.

3. *Perenne splendorà co'l sole Omero* (Carducci, *Omero*, II, în „*Poesie*“ Bologna 1907, p. 548, cf. p. 112 sqq.

4. Cf. totuși M. Vogel u. V. Gardthausen, *Die griech. Schreiber d. Mittelalters u. d. Renaissance*,

Leipzig 1909. *Interpretatio Romana* se găsește la Tacitus, *Germ.* 43.

5. Cf. G. Wissowa, *Bestehen u. Vergehen in d. röm. Literatur*, p. 3 sq.

6. Până azi, *palliata* romană (Plautus, Caecilius, Terentius) e singura formă supt care ni s'a păstrat o bună parte din comedia greacă, atit de tragic naufragiată (aproape 1400 de piese nu-s pentru noi, decit un nume sau un fragment!).

7. Cf. W. Kroll, *Unsere Schätzung d. röm. Dichtung*, în „*Neue Jahrb.*“ pe 1903, p. 1 sqq; — Leo, *o. c.*

8. *Nat. Hist.*, VII. 30. — Când un Nigolius îl numia: „*sacrosanctum eloquentiae latinae parentem*“, el nu inovă deci nici măcar expresia, necum sentimentul admirațiunii. Cât pentru meritele lui de cetățean și patriot, alături de jenantul auto-encomium „*o fortunatam natam me consule Romam!*“, se cade să nu uităm versul lui Juvenal: *Roma 'patrem patriae' Ciceronem libera dixit*.

9. *Röm. Gesch.*¹⁰, III, 619: Staatsmann ohne Einsicht, Ansicht und Absicht... als Schriftsteller steht er ebenso tief wie als Staatsmann“. Tot atit de dur, aproape, îl tratează și Goumy (*Les Latins*, p. 104: On comprend maintenant avec quelle hauteur de dédain Mommsen laisse tomber sur Cicero son

Cînd, pe la 1532, Francesco della Valle, Italianul din Padova, călătorind prin părțile noastre, se oprește la mănăstirea Dealul, călugării de acolo „racontarono tutta l'istoria della venuta di quelli popoli ad habitar in quel paese che fu questa che havendo Trajano Imperator debellato et acquistato quel paese, lo divise a suoi soldati. . .“ (*Una breve narracione*).¹ Paginile cronicarilor și clericilor noștri vorbesc nu odată de descendența noastră romană. Iar când, pe la 1700, ne-am întors cu fața spre Roma, călugării ardeleni nu inovau cu desăvârșire.

Sufletul intunecat și smerit al mezinului dela Dunăre se apropia de Necropola strabună fără patetice extasuri verbale, ca ale poetului italian:²

Roma, parola magica,
Simbolo d'ogni gloria,
Il sol tuo nome è cantico,
Poema è la tua storia, —

sau ale aventurierului britanic:³

O Rome! my country! city of the soul! —,

ci liniștit, concentrat și cucernic:

Un Român al Daciei vine la străbuni, ca să sărute
Țârna de pe-a' lor mormânturi și să 'nvețe-a lor virtute.⁴

V. Bogrea.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

écrasant arrêt: „Feuilletoniste!). Reacțiunea (v. Zieliński!) n'a întirziat însă, și, în violența ei, s'au auzit aprecieri ca aceasta: „Mommsen ist kein grosser Historiker“, (Ernst u. August Horneffer, *Das klassische Ideal*, Leipzig 1909, p. 110; cap.: 'Cicero und die Gegenwart') Ca un reviriment îmbucurător trebuie salutată aprecierea lui Wilamowitz (*Platon*, I, p. 743): „Er (Cicero) ist seinem Voike Platon und Demosthenes zugleich geworden: unverzeihlich, die Grösse dieser Leistung zu verkennen“.

1. Cf. Hașdeu, *Magnum Etym*, III, 3142, s. v. *Bănat*. Pasagiul anterior e acesta: „Vivono quelle genti secondo la legge Greca... La lingua loro e poco diversa dalla nostra italiana, si dimandono in lingua loro Romei perche dicono esser venuti anticamj da Roma ad habitar in quel paese, et se alcuno dimanda se sanno parlar in la loro lingua valacca, dicono a questo modo: „sti rominest“, che vuol dire: sai tu Romano, per esser corotta la lingua.. Sopra una collina alla vista della città è posto un monasterio, o vero Abbazia assai grande, nel qual habitano alquanti sacerdoti greci i quali ne fecero molte cortesie, e ne raccontarono, etc.“...

2. La V. Chledowski, *Rom, — die Menschen der Renaissance*, — trad. germ. de Rosa Schapire,

München 1912, p. 1. Cf. A. Graf, *Roma nella memoria e nelle immaginazioni del medio evo*, Roma 1882—1883 (2 vol.); ed. nouă, 1923. — Pentru faima Romei în anticitate, v. literatura panegirică respectivă în te-a dela Rostock (1918) a lui W. Gernentz: *Laudes Romae*; iar pentru răsunetul gloriei Romei în literatura italiană și străină, v. Guido Mazzoni, *Roma imperiale e Roma italiana nella nostra poesia*, și Luigi Rava, *Roma negli scrittori stranieri*, ambele în „Nuova Antologia“, an. 61, fasc 1298 din 21 April 1926 (dedicat aniversarii Romei), pp. 391—429; cf. *ibid.*, p. 351 sqq.: T. Tittoni, *La Profezia... di T. B. Macaulay*. — Ca „pendant“ artistic, v. n-1 special din „The Studio“, 1926, închinat Romei: *Ancient and modern art of Rome*.

3. Byron, *Childe Harold's Pilgrimage*, c. LXXVIII.

4. Asachi, *La Italia* (în „Poesii“, Iași 1863, p. 10).

* *Publicăm acest studiu întocmai precum l-am aflat între manuscrisele răposatului nostru coleg. Probabil că V. Bogrea ar mai fi introdus schimbări și întregiri pe cari noi nu ne-am crezut îndreptățiți să le facem. (N. R.)*